№ 27 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 8 ՓԵՏՐՎԱՐԻ

1912

ՔԱՌԱՍՈՒՆՄԷԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 8 ՓԵՏՐՎԱՐԻ № 27

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի. կէս տարվանը և 7 ամսվանը 6 ռուբլի.
Առանձին համարները ԱՄԷՆ ՏԵՂ 5 ԿՈՊ.

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատանը.

Մեր հասցէն՝ Тифлисъ, редакція „Мшакъ“
Сергіевская ул., № 5.
Tiflis, Rédaction „Mschak“

Խմբագրատան տելեֆօն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 (բացի կիրակի և տօն օրերից).

Ցայտարարութիւն ընդունվում է ամենուրեք

Ցայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 20 կոպէկ.

Տպարանի տելեֆօն № 67.

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՄՇԱԿ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

ՆԵՐԿԱՅ 1912 Թ. ՀԱՄԱՐ

ՔԱՌԱՍՈՒՆՄԷԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ. «Մշակի» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, 11 ամսվանը նոյնպէս 10 ր., 10 ամսվանը՝ 9 ր., 9 ամսվանը՝ 8 ր., 8 ամսվանը՝ 7 ր., 7 և 6 ամսվանը՝ 6 ր., 5 ամսվանը՝ 5 ր., 4 ամսվանը՝ 4 ր., 3 ամսվանը՝ 3 ր., 2 ամսվանը՝ 2 ր., 1 ամսվանը 85 կ. և 15 կ. պօստի ծախք։

Ամերիկայի բաժանորդները պիտի վճարեն տարեկան 6 դոլլար. Եւրոպայի բաժանորդները՝ 32 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 ռուբլի. Թիւրքիայի բաժանորդները՝ 120 ղրուշ։

Հասցէները փոխելու համար պէտք է ուղարկել նաև հին հասցէն, և միևնոյն ժամանակ 40 կ. նամականիշ։

Հին բաժանորդներից խնդրվում է կպցնել փոխադրական բլանկի վրա նախկին տպագրված հասցէն իր վրա ունեցած համարով:

Մեր հասցէն՝ ТИФЛИСЪ, Редакція „МШАКЪ“. Արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal „MSHAK“.

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

Բեռլինի համալսարանի

ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Գ. Գ. ՄԵՀՐԱԲԵԱՆՑ

Ներքին հիւանդութիւններ՝
առանձնապէս կրծքի, ԹՈՔԱԽՏԻ և սրտի:
Սրսկումներ նաև տուբերկուլինով:
Ընդունելութիւնը ամեն օր՝
առաւօտեան ժամը 9—11-ը և երեկոյեան ժամը 5—7-ը։
Католическая ул. д. № 10. Տելեֆօն № 792.
(չ.ու.) առ. 989. 100—87

ՊԷՏՔ Է ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼ

«Մշակի» ներկայ համարում մենք զետեղում ենք Խ. Մեսրոպեանի յօդուածը Ամերիկա պանդխտել ցանկացող հայերի մասին:

Արդարև՝ շատերն են մեզ դիմում հարցնելով Ամերիկայի մասին։ Նրանք մեծ մասամբ Շիրակի շրջանից են, մի փոքր մասն էլ Գանձակի նահանգից։

Ինչու են մարդիկ այդպիսի հեռաւոր տեղեր գնում, որոնց մասին ոչ մի գաղափար չունեն և որտեղ օտար են կեանքի պայմանները, օտար են մարդիկ, օտար է լեզուն։

Գնացողներին գրաւում է այն փայլուն հեռանկարը, որ պատկերացնում են նրանց առաջ այն բացառիկ բաղդաւորները, որոնց աջողվել է ձեռնտու աշխատանք գտնել և մի քանի տարիներում այնպիսի մի գումար վաստակել, որ գիւղական համեստ եկամուտքի համար թուայ նախանձելի և տենչալի։

Բայց բաղդաւորութիւնը այնքան էլ հեշտութեամբ չէ ձեռք բերվում և աջող դէպքերին զուգընթաց արձանագրված են մի շարք անաջող և դժբաղդ դէպքեր, որոնք չափազանց ծանր կերպով են անդրադարձել պանդխտողների կեանքի վրա։

Մեր երկրից դեռ շատ չէ Ամերիկա գնացողների թիւը. իսկ Թիւրքահայաստանից և առհասարակ Օսմանեան պետութիւնից Ամերիկայում պանդխտող հայերի թիւը հաշւում են մօտ 50,000 հոգի։

Այդ 50,000-ը գնացել են այն մտադրութեամբ, որ մի քանի ժամանակից յետոյ վերադառնան և գործեն մայր երկրի մէջ։

Բայց գնացել են և մնացել։

Ամերիկահայ պանդուխտը սիրում է ճառել իր հայրենիքի մասին, միտինգներ և համախմբումներ է կազմակերպում հայրենիքի ցաւերի մասին խորհրդակցելու համար, գումարներ է հանգանակում զանազան բարեմիտ հանրային նպատակների համար։

Նա խօսում է իր հայրենիք վերադառնալու մասին, նա գտնում է, որ մայր երկիրը կը դատարկվի և կամայանայ, եթէ նրա զաւակները հեռանալով իրանց ծննդավայրերից, չը վերադառնան շէնացնելու իրանց տները և տնտեսութիւնները։ Այո, նա զգում է այդ բոլորը։

Զգում է և դարձեալ մնում է օտար երկրի մէջ, կամաց-կամաց կապվելով նրա հետ մի շարք ամուր շղթաներով, որոնք այլ ևս թոյլ չեն տալիս պանդուխտին վերադառնալ հայրենիք և դարձնում են նրան մշտական գաղթական։

Ամերիկան չափազանց մեծաքանակ հայ տարր է գրաւել դէպի ինքը։ Եւ գրաւել է մեծ մասամբ աշխատող ոյժերին, տղամարդկանց, թողնելով հայրենիքում մայրերին, կանանց, երեխաներին, որոնք անկարող են մշակել և արգաւանդ դարձնել հողը, պահել-պահպանել տնտեսութիւնը և շէնացնել հայրենի տուն ու տեղը։

Ամերիկահայերը պարտաւոր են հերթական հարց դարձնել իրանց համար հայրենիք վերադառնալու խնդիրը և միջոցներ մշակել պանդխտութեան չափազանց բուռն հոսանքը թուլացնելու և մարդկանց դէպի իրանց ծննդավայրերը վերադարձնելու. պանդխտութիւնից, որը սկզբում ոսկեայ ժպիտով գրաւում է մատղաշ ոյժերը, իսկ յետոյ երիտասարդութիւնը կորցրած մարդկանց ծանր հառաչանքներով և կարօտագին ափսոսանքներով դարձնում ապարդիւն իրանց մայր-երկրի և իրանց ընտանիքների համար։

Փոքր չէ ամերիկահայերի թիւը, որ նրանց մոռանանք և անտես առնենք։ Մի փոքրիկ ազգի համար, 50,000 մարդը, 50,000 աշխատաւոր ձեռքը, ունեն նշանակութիւն։

Եւ երբ մեզնից իւրաքանչիւրը մտածում է միջոցներ ծրագրել, որպէսզի պանդխտած հայերը սկսեն վերադառնալ իրանց ծննդավայրերը, դժբաղդաբար, հանդէս են գալիս նոր պանդուխտների շարքեր, որոնք տենչում են դարձեալ Ամերիկա գնալու։

Ա. Քալանթար

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

6 փետրվարի

Վարշավա.—Կայսրը ամենաողորմածաբար 5000 ռուբլի նուիրեց Վարշավայի համալսարանի չունևոր ուսանողներին նպաստելու։

—

Գանձակ.—Բանտից փախաւ 15 տարով տաժանակիր աշխատանքների դատապարտված Կուկունեանը, որ պատկանում է «Դաշնակցութիւն» կուսակցութեանը։

—

Բագու.—Տատուրեանի տան մէջ յատակի տակ գտնվեցին 30 հրացան, 15 ատրճանակ, 100,000 փամփուշտ, մի քանի լցրած ռումբ, մի արկղ պայթուցիկ նիւթերով։

—

Մօսկվա.—Պարիզի քաղաքային ինքնավարութեան նախագահ Ռուասէլ սահմանից Մօսկվայի քաղաքագլխին ուղարկեց խորին շնորհակալական հեռագիր սրտագին ընդունելութեան համար։

—

Լօնդօն.— «Թայմսը» առաջնորդող յօդուածում Գրէյի Մանչեստերում արտասանած ճառի առիթով յայտնում է, որ ճառը պէտք է հանգստացնէ անգլիացիներին, որոնք չեն վստահում Միջին Արևելքում վարվող ռուս-անգլիական քաղաքականութեան։ Պետերբուրգում անգլիական պատուիրակութեանը ցոյց տրված ընդունելութիւնը գալիս է ասելու, որ ռուսական ժողովուրդը և կառավարութիւնը արժանապէս գնահատում են Անգլիայի բարեկամութիւնը. պատուիրակութեան այցը կը մերձեցնէ երկու երկրները։

Խոյ.—Խոյ-Ջուլֆա ճանապարհի վրա 3 կօզակ ենթարկվեցին մի խումբ զինված ձիաւորների յարձակման։ Կէս ժամ տևող հրացանաձգութիւնից յետոյ յարձակվողները, վերցնելով իրանց ընկերներից մինին վիրաւոր կամ սպանված՝ անյայտացան։ Կօզակները անփաս են։

—

Պարիզ.—Լիօնում բացվեց միացեալ սօցիալիստների 9-րդ ազգային կոնգրէսը։ Բացի ագրարային, քաղաքային ու կազմակերպչական հարցերից, ծրագրի մէջ մուծված է սօցիալիստների դէպի մասոնականութիւնը տածած վերաբերմունքի հարցը։

—

Վիէննա.—Արտաքին գործերի մինիստր նշանակված կոմս Բերհտօլդը երդում տուեց կայսրին։

Համապետական ֆինանսների մինիստր Բուրիանը ներկայացրեց հրաժարականի խնդրագիր՝ ի նկատի ունենալով, որ ունգարահպատակ Բերհտօլդին արտաքին գործերի մինիստր նշանակելով համապետական մինիստրութեան մէջ լինում են երկու մաջարներ, մինչ այդ հակառակ է տրադիցիային։ Բուրիանի հրաժարականը դեռ ընդունված չէ կայսրից։

—

Խրիստիանիա.—Կազմվեց նոր կաբինէտ. մինիստր-նախագահ՝ Բրատլիէ, արտաքին գործերի մինիստր՝ Իրգէնս, արդարադատութեան՝ պրոֆ. Շտանգ, երկրագործութեան՝ Էնիէ, ֆինանսների՝ Կոնօվ, լուսաւորութեան՝ Լիլիէգալ, առևտրի՝ Լիւդվիգ, հասարակական աշխատանքների՝ Բրէննէ։

ԷՐԷՆՏԱԼԻ ՄԱՀԻ ՇՈՒՐՋԸ

(Պետերբուրգի Հեռ. գործ.)

6 փետրվարի

Վիէննա.—Կայսրը յանուն Էրէնտալի տուած հրովարտակի մէջ անկեղծ վիշտ է յայտնում կոմսի մահվան առիթով և մատնանշում է, թէ նրա գեբաղանց ծառայութիւնը անջնջելի կը պահէ նրա անունը յիշատակը։

Առաւօտեան եկաւ բուլղարական թագաւոր Ֆերդինանդը, այցելեց արտաքին գործերի մինիստրութիւնը, աղօթեց կոմս Էրէնտալի դագաղի առաջ։

—

Վիէննա.—Գեներալ-ադիւտանտ Պաար կոմսուհի Էրէնտալին յանձնեց կայսրի սեփականագիր հրովարտակը, որ կազմված է ամենաջերմ արտայայտութիւններով։ Կոմսուհին հեռագիրներ ստացաւ գերմանական կայսրից, ռումինական թագաւորից, համարեա բոլոր պետութիւնների և կառավարութիւնների ներկայացուցիչներից։ Կայսրի հրամանով թաղումը կատարվելու է առանձին շքեղութեամբ։

—

Բելգրադ.—Մինիստր-նախագահը և դիպլոմատիական մարմինը ցաւակցութիւն յայտնեցին աւստրօ-ունգարական դեսպանին Էրէնտալի մահվան առիթով։

ՑՈՅՑ ՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ ԴԷՄ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

6 փետրվարի

Վիէննա.—«Կոր. Բիւրօյին» հեռագրում են Սէրաեվօյից. «Երեկոյեան կաթոլիկական տաճարի առաջ կայացաւ խորվաթական ցոյց Ունգարիայի դէմ։ Ցրվելու պահանջին՝ ամբոխը պատասխանեց ատրճանակներ կրակելով և սկսեց քարեր նետել ոստիկանութեան վրա։ Վերջինս, մերկացնելով սուրը զէնքը, մաքրեց հրապարակը։ Սպանվեց մի ուսանող, մի ոստիկան վիրաւորվեց ծանր։ Զօրքերի երևալուն պէս ցուցարարները ցրվեցին։ Երեկոյեան ժամը 9-ին հանգստութիւնը վերականգնվեց, սակայն զօրքերը գրաւում են փողոցները։ Կատարվեցին մեծ թւով ձերբակալութիւններ»։

Նոր տեղեկութիւնների համաձայն գիշերը Սէրաեվօյում խաղաղ է անցել։ Համալսարանում դասախօսութիւնները շարունակվում են։ Ձերբակալվածներին ազատ են թողել։ Ցոյցին մասնակցել են խօրվաթ ուսանողներ և բանուորներ, մինչդեռ սօցիալիստ ուսանողները չեն մասնակցել։

Սէրաեվօյից հեռագրում են. «Փետրվարի 5-ին շատ մարդիկ վիրաւորվեցին սրերից ու ընկան ձիերի ոտների տակ։ Լրագիրները խստութեամբ պարսաւում են ոստիկանութեան. զօրքերի վարվեցողութիւնը հաւանվում է բոլորից։ Կէսօրին հասարակութեան և ուսանողների ներկայութեամբ բացվեց սէյմի նիստը, որ նուիրվեց փետրվարի 5-ի դէպքերին։ Կառավարութեան ներկայացուցիչները բացակայում են։ Քաղաքապետը պրեզիդիումին խնդրեց հարցնել կառավարութիւնից ոստիկանութեան գազանային խստութեան առիթով, թէ ինչպէս է նա մտադիր բաւարարութիւն տալ թափված արեան համար, և առաջարկեց ի նշան սգի ու բողոքի նիստը փակել, իսկ ազգաբնակութեանը յորդորեց հանգստանալ և յանձնել գործը պատգամաւորներին։ Ճառը ամբողջ պալատի հաւանութեանն արժանացաւ։ Նիստը փակվեց։

—

Սէրաեվօ.—Օրն անցաւ համարեա առանց միջադէպերի։ Միայն միջնակարգ դպրոցների սաները ցոյց կազմեցին, անցնելով փողոցներով ազգային երգեր երգելով։

ՀԵՌԱՒՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔՈՒՄ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

6 փետրվարի

Պէկին.— Իւանշիկայը կարգադրեց, որպէսզի չինական Նոր-Տարու օրը համարվի չինական հասարակապետութեան առաջին տարվայ երկրորդ ամսվայ 18-րդ օրը։

—

Խանկօու.—Չինական Նոր-Տարվայ օրը մաքսատան և չինական պօստատան վրա առաջին անգամ բարձրացրին հանրապետական դրօշակ։

—

Խարբին.—Ֆուդզեադանում չինական գնդի մի վաշտ փորձեց կալանաւորել տեղական ինքնավարութեան շինութեան մէջ գտնվող 40 հոգուն, որոնք իրանց անուանում էին յեղափոխականներ, և ըստ երևոյթին մտադիր էին յափշտակել արքունի գումարները։ Պաշարվածները հրաժարվեցին անձնատուր լինել և կրակելով վիրաւորեցին երկու զինուորի։ Զինուորները սպանեցին 6 հոգու, 30-ին կալանաւորեցին։ Զօրահրամանատարը կարգադրեց գլխատել ձերբակալվածներին։

—

Մուկդէն.— Եապօնական իշխանութիւնները թոյլ չը տուին անցնել հարաւ-մանջուրական գծի շրջանով տեղից մեկնած 800 զինուորներին։

Յեղափոխականները գրաւել են Գունչժուլին քաղաքը։

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

Թաւրիզ, 30 յունվարի

Պատժապարտների կախաղանը կանգուն է. անմասն չը մնացին նաև քիւրդերը. 4 օր առաջ կախվեցին 2 քիւրդ, որոնք Ուրմիայից էին բերվել որպէս մարդասպաններ ու յափշտակիչներ։

Մի շաբաթից ի վեր պտտում է լուր, թէ փետրվարի առաջին օրից վերանալու է պատերազմա-դաշտային դատարանը։ 2 ամիս տևող արհաւիրքն ու սարսափը յուսալի է վերջանան, և հասարակութիւնը հանգիստ սրտով ձեռնամուխ լինի խաղաղ աշխատանքի։

Օսմանեան սահմանագլխում կենտրոնացած կայ թիւրք զինուորների բաւականին մեծ թւով մի զօրաբանակ։

Երեք օր առաջ Թաւրիզից Լօնդօն մեկնեց անգլիական հիւպատոս Շիպլի, այնտեղից գնալու համար Կ. Պօլիս, ուր ներկայ կը լինի նաև Մինօրսկին ռուսաց կողմից իբրև խորհրդական այն յանձնախմբին, որ կազմվել է թիւրք-պարսկական սահմանագլխի կնճռոտ հարցը կարգադրելու համար։ Շիպլի և Մինօրսկի նշանակվել են խորհրդականներ, որովհետև խնդրին մօտիկից ծանօթ են. անցեալ տարի նոյն անձնաւորութիւններն էին, որ անձամբ գնացին սահմանագլուխը և մասնակցեցին տեղի ունեցած սահմանային քննութիւններին։ Շատ շանսեր կան յոյս տածելու, որ սահմանային յանձնախմբի աշխատանքները աջող վախճանի յանգեն և ժողովուրդները, առաւելապէս Ատրպատականի խեղճ հասարակութիւնը, այս անգամ գէթ ազատ մնան տխուր հեռանկարի խեղդիչ մղձաւանջից։

Հ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՐԻԿԱ ՊԱՆԴԽՏԵԼ ՑԱՆԿԱՑՈՂՆԵՐԻՆ

Վերջերս «Մշակի» խմբագրութիւնը կովկասեան մի երկու քաղաքների գործաւորներից նամակներ էր ստացել, որոնցով խնդրում էին խմբագրութեանը, որպէսզի սա բարի լինի իրան դիմող այդ նամակագիրներին յայտնել, թէ «ի՛նչ ճանապարհով պէտք է Ամերիկա գնալ, ի՛նչքան արժէ ճանապարհի ծախսը և կամ թէ ի՛նչը կարող է իրանց արգելք հանդիսանալ»։

Խմբագրութիւնն այդ նամակները յանձնեց ինձ, որպէս արդէն այդ հարցին քիչ-շատ ծանօթ անձնաւորութեան, որպէսզի յայտնեմ իմ կարծիքս՝ խմբագրութեանն ուղղված հարցի մասին։

Ահա իմ կարծիքս։

Պահանջված տեղեկութիւնը տալուց առաջ՝ բարոյական պարտքս եմ համարում հարց տուողներին համառօտապէս ծանօթացնել այդ աւետեաց աշխարհի հետ, որ այնչափ երիտասարդ ոյժեր է քաշում դէպի իրան՝ ոսկիներ հաւաքելու յոյսով…

Ի հարկէ՝ Ամերիկա գաղթող իւրաքանչիւր անհատ այնպէս է մտածում, թէ Ամերիկա գնալուն պէս՝ այլևս իր բոլոր թշուառութիւններին և զրկանքներին վերջ է տրվելու։ Բայց պէտք է հակառակն էլ աչքի առաջ ունենալ և հաստատ իմանալ, թէ շատ քչերին է աջողվում իրանց երազները գէթ մասամբ իրականացած տեսնել, եթէ հաշւի չառնենք այն հանգամանքը, որ Ամերիկա գնալը երկրորդ թշուառութեան հիմք դնել է։

Եւ ահա թէ ինչու եմ այս վերջին բառերը գրում։

Ամերիկա պանդխտողներն առհասարակ իրանց ձեռքում որևէ երաշխաւորութիւն չեն ունենում, թէ այդ երկիրը գնալով բարեկեցիկ մի վիճակ պիտի ստեղծեն իրանց և իրանց ընտանիքների համար, այլ ճանապարհ են ընկնում առ հասարակ՝ իրանց բաղդի վրա յոյս դնելով։ Բայց ընդհանրապէս՝ որևէ օտար երկիր և մանաւորապէս այդ անողոք աշխարհը պանդխտող իւրաքանչիւր անհատ պէտք է ոչ մի րոպէ, ոչ մի վայրկեան իր մտքից չը հեռացնէ և այն առաջնակարգ ու ծանրակշիռ հանգամանքը, թէ տեղական լեզուն—անգլիերէն—չը գիտցող որևէ անհատ, ինչպէս և տեղական բարքերին ու երկրի պայմաններին անծանօթ անձինք լաւ բաղդ չեն կարող ունենալ այդ երկրում։

Հեռուից թող մեր հայրենակիցներին չը խանդավառէ, չը շլացնէ ամերիկաբնակ մի քանի հայերի բացառիկ աջողութիւնը։ Ձեռք բերված այդ բաղդաւոր աջողութիւնը նախանձելի ու թանգագին դիպուածի, ինչպէս և անհատական արտակարգ ու աներևակայելի եռանդի ու անդուլ աշխատութեան արդիւնք է։ Իսկ այս վերջինները այնպիսի պայմաններ են, որոնք սովորական մահկանացուների մօտ չեն գտնվում։

Մեր երկրից Ամերիկա դիմող իւրաքանչիւր անձ պիտի հաշւի առնէ հեռուից գրաւիչ երևացող այդ երկրի դաժան իրականութիւնը և մի րոպէ չը հեռացնէ իր գիտակցութեան առաջից այն հանգամանքը, որ ամերիկեան գործաւորութիւնը ներկայումս շատ ծանր պայմանների տակ է գտնվում։

Մեր այս նախաբանից յետոյ, որ քիչ երկարեց և որ, սակայն, անհրաժեշտ է հաշւի առնել անպայման, անցնենք բուն հարցին։

Ճանապարհներ շատ կան Ամերիկա գնալու։

Առհասարակ՝ Թիւրքահայերը Սև ծովի և Միջերկրականի վրայով (շոգենաւային ճանապարհ) հասնում են Մարսէյլ (Հարաւային Ֆրանսիա), ուր նստում են երկաթուղի և Պարիզի վրայով անցնում Շերբուրգ կամ Հաւր (Հիւսիսային Ֆրանսիա) նաւահանգիստները։ Այստեղ դարձեալ նաւ նստելով 7—8 օրից հասնում են Նիւ-Եօրկ։

Իսկ Ռուսաստանից գնացողների համար, իմ կարծիքով, պիտի ընտրել ռուս-ամերիկական գիծը։ Այդ գիծն ուղղակի հաղորդակցութիւն է պահպանում Լիբաւայի ու Նիւ-Եօրկի միջև։ Այս վերջին գծի առաւելութիւնը նրանումն է, որ ճանապարհորդները ստիպված չեն լինի շուտ-շուտ տեղափոխումներ (пересатка) անել և բացի ռուսերէնից՝ եւրոպական օտար լեզուներով խօսելու կարիք զգալ՝ մինչև Նիւ-Եօրկ։

Երկաթուղին Թիֆլիսից Լիբաւա գնում է 6—7 օրվայ ընթացքում. III կարգի տոմսակն արժէ 21 ր. 45 կ., իսկ II կարգինը՝ 32 ր. 15 կ.։

Նաւը Լիբաւայից Նիւ-Եօրկ կտրում-

անցնում է 11—12 օրվայ ընթացքում. III կարգի տոմսակն արժէ 85 ր., իսկ II կարգինը՝ 115 ր. (ամառը մօտաւորապէս 10 ր. պակաս արժէ վերոյիշեալ գներից)։ Ուսեւլեքը շոգենաւային վարչութիւնն ինքն է մատակարարում ճանապարհորդութեան ընթացքում։

Ռուսաստանից արտասահման գնալու համար անցագիր է պահանջվում, իսկ Ամերիկա մտնելու համար՝ ոչ։ Միայն թէ՝ Ամերիկա մտնողը պէտք է անպայման քաջառողջ լինի, մանաւանդ աչքը պէտք է լաւ քննել տայ. նոյնպէս չը պէտք է ունենայ վեներական ախտեր կամ այլ վարակիչ հիւանդութիւններ։

Ամերիկա գնացող իւրաքանչիւր անձ իր գրպանում առնուազն պիտի ունենայ 50 ր., որպէսզի, առողջական քննութեան ենթարկվելուց յետոյ, նրան թոյլ տրվի ամերիկեան ցամաք դուրս գալ։ Իսկ վերջերս, ինչպէս լսում ենք, նոր հրատարակված ամերիկեան մի օրէնքի համաձայն, III կարգի ուղեւորը, բացի յիշեալ 50 ր. գումարը գրպանում ունենալուց, 8 ր. էլ, իբրև Ամերիկա մուտքի վճար, պարտաւոր է վճարել ամերիկեան կառավարութեան։

Ռուս-ամերիկական շոգենաւային հաղորդակցութեան գծի վարչութիւնը ունի ներկայացուցիչ, ի միջի Ռուսաստանի այլ քաղաքների, նաև Թիֆլիսում։

Խ. Ց. Մեսրոպեան

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԳԱՒԱՌԻՑ

Հայերը Թախտաբազարում

Թախտաբազար, 24 յունվարի

Մի կտոր չոր հացի խնդիրը 50—60 հայ ընտանիքներ մղել է դէպի այստեղ՝ Աւղանստանի սահմանը։

Տեղիս հայերը շրջապատված են ուրիշ շատ այլազգիներով, օրինակ՝ թիւրքմէն, աւղան, սարթ և պարսիկ, որոնց հետ շփվելով և գործ ունենալով հազիւ կարողանում են իրանց օրապահիկը հայթայթել։

Չը նայած որ տեղիս հայերը 30—40 տարի է, ինչ բնակութիւն են հաստատել, բայց մինչև այժմ ոչ մի ժողովրդական հիմնարկութիւն չեն կարողացել հիմնել. զուրկ են ուսումնարանից, եկեղեցուց, գրադարանից, նոյնիսկ մի փոքրիկ ժողովարանից, ուր գոնէ ազատ ժամերին հաւաքվէին և իրանց վիճակի մասին հոգային։ Դրա հակառակ, ցաւալի է արձանագրել, շռայլութիւնն ու թղթախաղը, ինչպէս և զանազան կասկածելի ու ոչ-բարոյական զուարճութիւնները հիմք են բռնել մեր գաղութի երիտասարդութեան մէջ։

Նորերս հազիւ էր մի լաւ միտք ծագել տեղիս երիտասարդների շրջանում, բայց այն էլ մնաց անկատար։ Նրանք ուզում էին թատերասէրների խումբ կազմել, բայց այդ գեղեցիկ ծրագիրը փուչ դուրս եկաւ։

Գալ. Տէր-Մատթէեան

Սով

Սոր գիւղ (Ղազ. գ.), 27 յունվ.

Անցաւ յունվարը, անցաւ ձմեռվայ եղանակը շատ մեղմ, տաք։ Այն երկիւղը, որ սպառնում էր անասուններին ալաֆի կողմից, չիրականացաւ. վտանգը, այդ տեսակէտից, առայժմ անցած կարելի է համարել։ Գալիս է գարունը, գարնանացանի ժամանակը. գիւղացու սիրտը ճմլվում է, որովհետև նա իր վերջին կոպէկը ալիւր է տուել, աշնանը այնքան սերմ գետին չէ գցել, որ բաւարարութիւն տայ միւս տարին։ Նրան պէտք է գարնան սերմ. բայց որտեղից, ինչպէս, ինչ հնարով ձեռք բերէ։ Ցաւահատութիւնը ծանրացել է մեր գիւղացու սրտին։ Նա իր ալիւրը 5 փութով է առնում, այն էլ ապառիկ։

Գիւղիս փողոցներով շարունակ անցնում են մարդիկ՝ ալիւրով տոպրակը կամ տակին, տխուր, գլխիկոր, մեռելային գոյնով։

Պատմում են, որ մեզանում այրի կանանցից մէկը 8 փութ ալիւր է ճարած լինում և գնում է, որպէսզի անկլինից թթխմորը բերի խաշ անի։ Բայց ամանը դատարկ է գտնում։ $2^1/_2$ տարեկան իր երեխան այնքան քաղցած է լինում, որ 12 օրվայ թթխմորը մի անգամից կերել է։

Նոյնանման են Պեյլիզը, Կումէնը, Սևքարը։ Գիւղացու 50 թաղարով ցորենը մի կոնակ (տոպրակ) ալիւրի է փոխվել։

Գիւղից 5 վերստ հեռաւորութեան վրա գտնվում են Ջրաղացները, որ ամեն օր դուք կը տեսնէք լիքը մարդկանցով, կանանցով, որոնք ձեռքներին բռնած ունենալով մի-մի տոպրակ հատիկ՝ 10, 15, 20, նոյնիսկ 5 փ. չափ՝ հերթի են սպասում. տեղի են ունենում նոյնիսկ կռիւներ, ամենքն էլ ուզում են իրանցը շուտ աղան։

Մուշեղ Տէր-Գէորգեան

Անօրինակ ձմեռ

Մեղրի, 27 յունվարի

Ձմեռ համարեա չը տեսանք. եղանակը անցաւ չոր, եթէ հաշւի չառնենք անցեալներում մի թեթև անձրևելը։ Ձիւնը միայն բարձր սարերի գագաթներում հեռուից սպիտակին է տալիս։

Սար գիւղերում աշնանացանքը սովորականից քիչ է արվել՝ սերմ չը լինելու պատճառով, իսկ գարնանացանի համար շատ քչերը սերմ ունեն։

Աշնանացանը սար տեղերում լաւ կանաչել և առայժմ անվնաս է մնացել, իսկ տափարակներում լաւ է։

Սարի գիւղացիք նեղ օրեր են քաշում հացի պակասութիւնից. թուրքերը հինգ փութով ալիւր են գնում՝ իրանց գոյութիւնը մի կերպ քարշ տալու, սովից չը մեռնելու համար։ Փողի կատարեալ բացակայութիւն է։

Այժմ մեզնում կատարեալ գարուն է. առատ մանուշակ կայ և մեղուները դաշտ են գնում պաշար բերում։ Նշենիները ծաղկել են, իսկ ծիրանիները ծաղկելու մօտ են։

Մի աւելի լուրջ աղէտ է սպառնում բուսականութեանը։ Մի երկու տարի է, որ թրթուրը գոյութիւն ունէր անտառներում, իսկ անցեալ աշնանը տարածվեց և Մեղրիում։

Տանուտէրի կարգադրութեամբ մեզնում նրա բոժոժները հաւաքում-ոչնչացնում են, բայց մեր հարևան գիւղացիք մատ-մատի չեն խփում։ Այդպիսով մեր աշխատանքը կը կորչի։

Դանօսների շրջանումն ենք ապրում. օրերումս մեր կողմերում երկու տեղ խուզարկութիւն տեղի ունեցաւ. մէկը Ցագաւակ գիւղում Աբրահամ քահանայի տանը, միւսը Մեղրիում Ցովակիմ Մալումեանի տանը։ Առաջինի տանը գտնվել է մի որսորդական հրացան և մի պուդ պարսկական վառօդ, որը Ցագաւակի հանքատիրոջն է եղել, իսկ Մալումեանի տանը ոչինչ չէ գտնվել։ Խուզարկութիւնները շատ վատ տպաւորութիւն են թողնում խաղաղ ժողովրդի վրայ։

Ոչխարների ծինը սկսվել է։ Նախիրը ամբողջ ձմեռը արօտ էր գնում։

Եփրեմ Վարդանեան

Ձմեռ է թէ՞ գարուն

Գորի, 2 փետրվարի

Ինչպէս շատ տեղեր, այնպէս էլ Գորու գաւառում այս տարի ձիւն չեկաւ. ամբողջ ձմեռը անցաւ գարնանային եղանակներով և չոր, եթէ չը հաշւենք ժամանակ առ ժամանակ եկած անձրևները։ Գիւղացիները սկզբից տեսնելով այսպիսի չոր ձմեռ, սարսափահար եղան և համոզված էին, որ անպատճառ դաշտային մկները մեծ աւերում կանեն և կոչնչացնեն ամբողջ աշնանացանքսերը. բայց բարեբաղդաբար նրանց կասկածները ի զուր անցան. ընդհակառակը այս ձմեռ դաշտային մկների անունը մինչև անգամ չենք լսել, բայց և այնպէս այսպիսի գարնանանման ձմեռը առանց վատ հետևանքի չանցաւ գիւղացիների համար։ Հաւերի և առ հասարակ տնային թռչունների մէջ մի ինչ-որ անյայտ հիւանդութիւն առաջ եկաւ, որը համարեա թէ ոչնչացրեց բոլոր տնային թռչունները։ Այնպիսի գիւղեր կան, ուր մի աքաղաղ իսկ չէ մնացել, որ գիւղացիներին իմաց տայ, թէ գիշերվայ ինչ ժամանակն է։ Անասունների հիւանդութիւն բոլորովին չը կայ։

Ամբողջ ձմեռը Գորում տարածված է սկարլատինա (ղալաթմա) հիւանդութիւնը, որը մեծ զոհեր տարաւ. այժմս քիչ պակասել է։ Եղանակները բարեյաջող լինելու պատճառով այգիները արդէն մշակված են։

Մ. Մարութեան

Ցանդուգն սպանութիւններ

Քօհնա-Ուրգէնչ (Խիվայի խան.), 20 յունվ.

Երէկ ցերեկվայ ժամը 11-ին աւանիս «Քօփուր» կոչված տեղում, մի թիւրքմէն դաշոյնի երեք հարուածով սպանեց մի ուրիշ թիւրքմէնի։ Իսկոյն լուր հասցրին տեղական իշխանութիւններին։ Սակայն չարագործը մնաց ազատ ու անպատիժ։

Սպանութեան պատճառները յայտնի չեն։ Դէպքից յետոյ՝ տեղիս իշխանութիւնները 25 զինուոր ուղարկեցին մի ուրիշ աւազակի կալանաւորելու։ Սակայն ուղարկված այդ զօրամասը աւանից 12 վերստ հեռաւորութեան վրա հանդիպում է զինված թիւրքմէն աւազակների և փոխադարձ երկար հրացանաձգութիւն ունենում։ Թիւրքմէնները ուժեղ դիմադրութիւն են ցոյց տալիս։ Ուղարկված զինուորները կաւի վայրում թողնելով մէկ սպանվածի և երկու ձիու յետ նահանջեցին։

Նորեկ

ԳՐԻԳՈՐԻՈՊՈԼԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԻՑ *)

Գ.

Ծանօթանալով այդ դրամագլուխների բնոյթի և պատմութեան հետ՝ հոգաբարձութիւնը վերջնականապէս համոզվեց, որ նրանք կանոնադրութեան I յօդ. § 7-ի հիման վրա պիտի գտնվեն իր տնօրինութեան տակ և որ այդ նպատակին հասնելը, թէև շատ դժուար, բայց իրագործելի է։

Հոգաբարձութիւնը առանձին կարևորութիւն տալով Լազարեան-Անդրէասեան դրամագլուխը Գրիգորիոպոլի քաղաքային վարչութեան իրաւասութիւնից հանելու խնդրին՝ իր գլխաւոր ուշադրութիւնը դարձրեց դրա վրա։

*) Տես «Մշակ» № № 23, 25 և 26.

1905 թւի սեպտեմբ. 27-ի իր ժողովում Գրիգորիոպոլի հայ հասարակութիւնը մի համախօսականով լիազօրութիւն տուեց եկեղեցական հոգաբարձութեանը՝ միջնորդութիւն բանալ, որ հայ համայնքին պատկանող Լազարեան-Անդրէասեան դրամագլուխը, որը բաղկանում է մուրհակներից, կատարողական թերթերից և առձեռն դրամներից, հանվի Գրիգորիոպոլի քաղաքային վարչութեան իրաւասութիւնից և յանձնվի եկեղեցական հոգաբարձութեան կառավարչութեանն և կարգադրութեանը։

Այս համախօսականի հիման վրա հոգաբարձութիւնը 1905 թ. հոկտեմբերին պատճառաբանեալ միջնորդութեամբ դիմեց Խերսոնի նահանգապետին՝ Լազարեան-Անդրէասեան դրամագլուխը վերադարձնելու կարգադրութիւն անելու մասին։ Խերսոնի նահանգական վարչութեան կարգադրութեամբ 1906 թւի նոյեմբերի 15-ին Գրիգորիոպոլի քաղաքային խորհրդի կայացրած որոշումը արժանացաւ Խերսոնի նահանգապետի հաւանութեանը։ Նա կարգադրեց Գրիգորիոպոլի քաղ. խորհրդին՝ Լազարեան-Անդրէասեան դրամագլուխը առձեռն դրամներով ու զանազան տեսակի պարտամուրհակներով—ընդամենը 31,416 ր. 43 կ.—յանձնել Գրիգորիոպոլի հայոց եկեղ. հոգաբարձութեանը, որ և տեղի ունեցաւ 1907 թւի մայիսի 2-ին։

Տրգատեան և Անդրէասեան դրամագլուխների գործը շատ թեթև և պարզ վերջացաւ։ Վերջնականապէս համոզվելով, որ յիշեալ դրամագլուխները, նուիրված լինելով բարեգործական նպատակի համար, ուրեմն պիտի պատկանեն հոգաբարձութեան՝ վերջինս 1906 թ. օգոստոսի 31-ի իր նիստում որոշեց դիմել ընդհանուր ծխական ժողովին, խնդրելով համախօսական կազմել յիշեալ գումարները (3309 ր. 56 կ.) եկեղեցական փողերից հանելու և հոգաբարձութեանը յանձնելու մասին։

1906 թւի հոկտ. 1-ին գումարված ընդհանուր ծխական ժողովը ընդունեց հոգաբարձութեան որոշումները՝ վճռելով հանել եկեղեցական ընդհանուր գումարների 31,8%-ը, այն է 3,300 ր. 56 կ., որը և կատարվեց դեկտեմբերի 7-ին։

Այսպիսով հոգաբարձութեան ջանքերը աջողութեամբ պսակվեցին և նա այժմ ունի մօտ 35 հազար րուբլի դրամագլուխ։

Խաչ. Տէր-Նոքեան

ՄՍԱՎԱՃԱՌՆԵՐԻ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Թէ ի՞նչ օր ենք քաշում մենք՝ գիւղացի խողատէրերս քաղաքի խաբեբայ մսավաճառների ձեռքին, այդ պէտք է վերջապէս հրապարակ հանել և յայտնի դարձնել աշխարհին և գործին ձեռնհաս շրջաններին։

Այդ մարդիկ մեզանից ապրանք են վերցնում այսպէս։ Ասում են՝

— Գնա, ապրանքդ բեր սպանդանոցից և փողդ ստացիր։

Գնում ես բերում։ Սալը գեռ խանութի դռանը կանգնած, միսը մի կողմից կտրտվում-ծախվում է։ Եւ այդ տեւում է մինչև երեկոյ։ Երեկոյեան ժամը 9-ին խանութատէրն ասում է.

— Արի հաշիւը տեսնենք։

Դու սպասում ես, որ էդ է՝ կը հաշւէք և փողը կը ստանաս։ Բայց տես թէ հաշւից յետոյ ի՞նչ է ասում.

— Գնա, էս վախտը ես ծրտեղից փող տամ։ Առաւօտը ժամը 9-ին արի. բանկից պիտի փող վերցնեմ։

Առաւօտը գալիս ես։

— Գիշերը չը քնեցիր, տօ. իրիկունն արի ժամը 8-ին։

Իրիկունն ես գնում։

— Էսօրվայ առուտուրը նաւս գցեցիր,— հանգիստ խղճով պատասխանում են։

Եւ այդպէս՝ ամիսներ շարունակ. այնքան անում են, որ նօմերում մեծամեծ ծախսեր ենք անում և պարտքով տուն դառնում։

Վերջերս էլ մեզանից մէկին խաբել էր մի մսավաճառ, ապրանքը ծախել, փողը գրպանը դրել և Ջուլֆա փախել Թիֆլիսից՝ խեղճ գիւղացուն թողնելով ծայրայեղ յուսահատութեան մէջ։ Քիչ մնաց ինքնասպանութեան գործէր խեղճը. ինչ անէր, երբ դատարկ ձեռքով չէր կարող երևալ իր զաւակներին և երբ փողն էլ տոկոսով է վերցրած եղել և պարտատէրն էլ միւս կողմից պիտի նեղէր։

Ցանկալի է, որ մեր թշուառ վիճակի վրա ուշադրութիւն դարձվի։

Խաչ. Աբգարեան

Լճբերդ (Շամշ. գաւ.)

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

— Փետրվարի 5-ին Կովկասի Փոխարքան այցելեց Կովկասեան 1-ին հրացանաձիգ զօրագնդին։

— Կովկասի Փոխարքային ներկայացաւ փետրվարի 6-ին՝ երկրագործութեան դեպարտամենտի փոխ-վերատեսուչ Պ. Սօկօվնին։

— Ալ. Քալանթար, որ գնացել էր Դաղստան մի քանի օրով, վերադարձաւ Թիֆլիս։ Նա գնացել էր Թեմիր-Խան-Շուրա մասնակցելու այն խորհրդակցութեան, որ գումարված էր կազմակերպելու ցուցահանդէս Դաղստանի խաղաղացման 50-ամեայ յոբելեանի առիթով։

— Թիֆլիսի կանանց բարձրագոյն դասընթացքների տնտեսական մասնախումբը քաղաքին յայտնեց իր շնորհակալութիւնը նիւթական այն աջակցութեան համար, որ նա արել է դասընթացքներին սրանց հիմնվելու օրից ի վեր, յայտնելով ի միջի այլոց, որ դասընթացքներում պահվելու են երկու թոշակաւորներ թիֆլիսեցիներից առանց խտրութեան ազգի, դաւանանքի և ծագման։

— Փետրվարի 5-ին փակվեց Թիֆլիսի 1-ին արական գիմնազիայի կից բացված աշակերտական նկարահանդէսը։ Ցուցադրըված էին աւելի քան 1000 նկարներ։ Հինգ օրվայ ընթացքում նկարահանդէսն այցելեցին 1115 մարդ։

— Թիֆլիսի ծաղկաբուծութեան ընկերութիւնը Քութայիսի նահանգն ուղարկեց ինստրուկտոր Ֆ. Տրօֆիմօվին՝ տեղն ու տեղը ծաղկաբուծութեան հետ ծանօթանալու համար։ Ֆ. Տրօֆիմօվին յանձնարարված է ուսումնասիրել նաև թռչունների և հաւկիթի արտահանութեան գործը։

— Այսօր, երեկոյեան ժամը $7^1/_2$-ին, Կովկ. Հայոց Հրատ. Ընկ. վարչութեան հրաւէրով նշանակված է քաղաքային դումայի դահլիճում երկրորդ խորհրդակցական ժողովը Թիֆլիսի բոլոր հայ հաստատութիւնների ներկայացուցիչներից՝ հայկական տպագրութեան 400-ամեայ յոբելեանը տօնելու խնդրով զբաղվելու համար։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՐԿԱՎՈՐ Է ԼՈՒՐՋ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔ*)

Բայց վերցնենք միւս հնարաւորութիւնը, այսինքն թէ Պարզատումարը տպված է ոչ թէ 1512 «տարւոյն համար», այլ այդ «տարւոյն մէջ»։ Այս դէպքում ինչ ապացոյց ունենք, թէ այդ 1512-ին սկսված գիրքը նոյն տարում էլ վերջացած է, մանաւանդ երբ առաջին փորձն էր լինում՝ հայերէն լեզվով փորագրութեամբ (կամ տպագրութեամբ—այս միևնոյն է) գիրք հրատարակելու, հանդիպելով բազմատեսակ անակնկալների ու տեխնիկական դժվարութիւնների։ Չէ՞ր կարող պատահել, որ Պարզատումարը, սկսվելով 1512-ին՝ վերջացած լինէր 1513-ին, այսինքն այն տարին, երբ անկասկածելի կերպով չորս գիրք կան հրատարակված միևնոյն տառերով։

Հ. Գովրիկեանը իր ամփոփման մէջ 1512-ի վրա կանգ է առել գուցէ յարմարութեան տեսակէտից, ի նկատի ունենալով գրքի մէջ եղած թվականը, կամ գուցէ մտածելով որ 1512 թվականը միջին տեղը գրավելով հավանական 1511—13 տարիների մէջ՝ աւելի մօտ կը լինի ճշմարտութեան։ Չը գիտեմ։ Բայց անկասկածելին այս է, որ 1512-ը, իբրև Պարզատումարի տպվելու թվականը ապացուցված չէ և կասկածելի է. շատ աւելի հավանական է, որ գիրքը լոյս տեսած լինի 1511-ին, և նվազ հավանականութեամբ՝ 12-ին կամ 13-ին։

Երբ այսպիսի դատողութիւններով է առաջնորդվել և հ. Զարբհանալեանը, որ ընդունելով հանդերձ Պարզատումարը իբրև 1512-ի տպագրութիւն՝ այնու ամենայնիվ տպագրութեան շրջանները որոշելիս՝ նշանակում է 1513 թվականը։ («Պատմ. հայկական տպագրութեան», գրքի ճակատին՝ «1513—1895», «առաջին շրջան հայկական տպագրութեան, անոր մեզի ծանօթ սկզբնաւորութենէն մինչև ցԱբգար Եւդոկացի (1513—1565)», եր. 7, նոյնը եր. 8)։ Հ. Զարբհանալեանի պէս է վարվել և պ. Լէօն. նա մի անգամ ասում է իր գրքում («Հայկական տպագրութիւն», Բ. տպ. եր. 14). «Նորագոյն ճիշդ հետազօտութիւնները ապացուցել են, որ հայերէն առաջին տպագրութիւնը եղել է 1512 թվին». բայց գրքի առաջաբանում, 1900 թվի յունիսին գրված, ասում է՝ «տասներեք տարուց յետոյ» (ուրեմն 1913-ին) «չորս հարիւր տարի կանցնէ այն օրից, երբ լոյս տեսաւ հայերէն առաջին տպագրած գիրքը» (եր. 10. նոյնը բառացի և առաջին տպագրութեան մէջ, եր. 3)։ Որ այստեղ թվաբանական սխալ չէ գործել պ. Լէօն, այլ իսկապէս 1513 թվականն է համարել առաջին տարի հայ տպագրութեան, երևում է նրանից, որ իր գրքում (Բ. տպ.) ուրիշ երեք տեղ էլ նա յիշում է միևնոյն 1513 թվականը—(«Իտալիան 1513-ին հինգ գիրք տվեց հայերին». եր. 18).—այդ հնգի մէջ է և Պարզատումարը, ինչպէս ընդունում է պ. Լէօն, եր. 14. —«1513 թվականից յետոյ, երբ Վենետիկում լոյս էին տեսել հայերէն առաջին տպագրութիւնները» (եր. 89).—«Քանի որ անյայտ էին 1513-ի հրատարակութիւնները՝ Աբգար Եվդոկացին էր համարվում հայկական տպագրութեան հայր» (եր. 96)։ Եվ հասկանալի է. 1512-ը չապացուցված, կասկածելի ենթադրութիւն է, այն ինչ 1513-ը անկասկած*).

Եզրակացնելով ասածներս ժամանակի մասին՝ այն հարցին, թէ ո՞ր թվականը պէտք է համարել դարագլուխ 1511—3-ի 5 հրատարակութիւններին՝ ես պատասխանում եմ 1513-ը, որովհետև անպայման ճիշդ, վավերական է, բայց ոչ 1511-ը, մանավանդ ոչ 1512-ը, որովհետև ենթադրական են և կասկածելի։

Դառնում եմ այն հարցին, թէ այդ 5 գրքերը տպագրութիւններ են (շարժական տառերով, Գուտենբերգեան միջոցով), թէ փորագրութիւններ (քսիլօգրաֆիա)։

Նախ՝ համառօտ յիշեցնում եմ իմ նախկին յօդուածից («Մշակ» №№ 18, 19) այն կէտերը, որոնք այնտեղ բավական պարզված են։ Տպագրութեան դէմ և յօգուտ փորագրութեան խօսում են այս փաստերը. 1) տպագրական տառերի անհետք կորչելը, 2) տպագրողի բացարձակ անյայտութիւնը, 3) տպագրատան նշանաւորումի անծանօթութիւնը, 4) «գրեցաւ» բառը յիշատակարանի մէջ, 5) տառերի աննմանութիւնը միմեանց հետ, 6) տողերի մէջ սահմանագծի բացակայութիւնը և մի տողի գրերի ծայրերի միւս տողի սահմանի մէջ մտնելը, 7) մի գրքի տառերի բազակութիւնը և տգեղութիւնը՝ համեմատութեամբ միւս գրքերի։

Այժմ կանգնեմ այն կէտերին, որ առաջին յօդվածումս ամենևին չեն յիշված, կամ յիշված են համառօտ կերպով, առանց բացատրութեան։

1. Մեր քննած գրքերի մէջ անչափ քանակութեամբ ծոցագրեր կան, այսինքն այնպիսի գրեր, որոնք զետեղված են մի ուրիշ կոցավոր կամ պոչավոր գրի կռուցի տակ կամ պոչի մէջ, (ինչպէս հին տպագրութիւնների մէջ այ, ոյ, զա, զո, մա, մս, ան, սն գրախմբերում, որոնց մէջ ա, ո, ս, ծոցագրեր են, ագուցված պոչավոր յ, զ և կոցավոր մ, ն տառերի ծոցում)։ Այնքան յաճախված են այս ծոցագրերը այդ հին հրատարակութիւնների մէջ, որ երբեմն 7—8, նոյն իսկ 11 գիր մէկը միւսի ետևից անգուցված են իբրև ծոցագրեր. օրինակ՝ «ամբոյնշանէ», «պարզոյնշանէ» («Բազմավէպ» 1890, եր. 98, տ. 3 և 4), «ըզկալզաղաչանս» (եր. 95, 15), որտեղ նոտագրված գրերը ծոցագրերով ագուցված են մէկը միւսի մէջ։ Առանձնապէս նշանակելի է ջ գրի ծոցագրութիւնը երկու կողմից, ինչպէս «չոր աջերմային» խմբում (եր. 99. տ. 11), որտեղ «և» և «ե» ծոցագրեր են կազմում ջ-ի համար, որից ջ-ի բուն մարմինը շատ նեղանում է։ Արդ՝ տպագրութեան միջոցով ինչպէս պէտք է իրագործվէր այս։

Երկու միջոցով։ Առաջին միջոցն այն է, որ ծոցագիրն ու մայր գիրը միասին ձուլված (կամ փորագրված) լինեն։ Բայց այս դէպքում 14 գիր (դ, ը, լ, հ, ղ, մ, յ, ն, շ, չ, ջ, վ, ց, ք) պէտք է փորագրած լինէին այբուբենի միւս տառերի և կէտերի հետ. իսկ շ և ջ գրերը՝ նախընթաց և հետեւող տառերի հետ, որով կը ստացվէր մի քանի հազար զոյգ և երբեակ տառ։ Այս ենթադրել անկարելի է։ Մնում է երկրորդ միջոցը. այն է, որ այդ գրերի կռուցների և պոչերի տակ կտրված լինի մետաղի կամ փայտի հիմքը, որպէսզի այդ կռուցները և պոչերը ազատ լինեն (սնատակ տառեր) և ագուցվեն միւս գրերի վրա այնպէս, որ պոչերն ու կռուցները հանգչեն միւս գրերի հիմքերի վրա։

Բայց այս միջոցով՝ անխուսափելի 1Ը լինէր մի երևոյթ՝ այն է սնատակ տառերի պոչերի և կռուցների յաճախ կոտրվելը, մանավանդ եթէ ի նկատի ունենանք այն հին ժամանակվայ արվեստի անկատարութիւնը։ Աբգարի Սաղմոսարանը, որտեղ գործ են ածված սնատակ տառեր, 7 տողում («Բազմավէպ», անդ, եր. 102), պատահում են 3 կոտրած պոչ և կռուց և 2 էլ վնասված, կոտրվելու մօտիկ պոչեր։ Այն-ինչ մեր քննած գրքերում, $4^1/_2$ երեսում, (69 տողում) կոտրված պոչեր և կռուցներ չը կան (բացի մի Ն-ից)։

Ցաւուկ ուշադրութիւն դարձնելու է «քեզ» (անդ, եր. 95, տ. 13), «հող» (եր. 98, տ. 2) և այլն բառերի վրա, որոնք գտնվում են տողերի վերջում և պոչերը ցցված են երեսի աջակողմեան սահմանից դուրս։ Սրանք, տպագրութեան դէպքում,

*) Տես «Մշակ» № 26.

*) Պ. Լէօն ինձ մեղադրում է («Հօրիզոն» № 24), որ ես «շատ անքաղաքավարի կերպով եմ օգտվել» նրա «Հայկական տպագրութիւն» գրքից։ Սակայն ես ամենայն բարեխղճութեամբ իմ յօդվածում («Մշակ» № 18) նրա գրքից բերել եմ նրա **երկու կարծիքն** էլ, մէկը յօգուտ 1512 թվի և միւսը յօգուտ 1513-ի, և յետոյ իմ դատողութիւնն արել՝ նրա, ինչպէս և Զ. Զարբհանալեանի նմանօրինակ հակասութիւնը բացատրելու համար։ Ահա ինչը, պ. Լէօն, կատարելապէս բարեխիղճ է. այս 8 օրվայ ընթացքում իր ստորագրութեամբ 3 յօդված է տալ և մի անգամ հրապարակով խօսել յունվարի 28-ի ժողովում. և չը նայելով որ հարցը շարունակ 1512 թէ 13 թվականների շուրջն էր պտտվում, չը նայելով որ նրան սպասում էին խոստովանել, թէ նա 1513 թվականն է կոչել յոբելեանական տարի՝ նա բոլոր ժամանակ ամբողջական բարեխղճութեամբ **լռեց**, և ոչ միայն լռեց, այլ և հրապարակով, ժողովի մէջ, **ուրացաւ** իր գրածը։ Նա Խաժ. կեղծանունը կրող մի հակառակորդի—(պ. Լէօն չը տեսնված անվայելչութեամբ այդ կեղծանունը փորձեց բանալ և ինձ յայտարարեց գիմակաւորված այդ կեղծանվան տակ, և սխալվեց)—աչքը կոխեց իր գրած երկու տողը, թէ հայերէն առաջին տպագրութիւնն եղել է 1512-ին. բայց **չը խոստովանեց**, որ ինքը չորս ուրիշ տեղ 1513-ն է ընդունել, ինչպէս ցոյց էր տալիս Խաժ.-ը. նա ոչ միայն այս չը խոստովանեց, այլ և օգտվելով Խաժ.-ի անուշադրութեամբ քերած մի սխալ ցուցմունքից՝ նրա բոլոր ուղիղ ցուցմունքներն էլ սուտ հանեց և Խաժ.-ին կոչեց խաբեբայ։ Ա՛յ, սրանք՝ բարեխղճութիւն են, իդէալական բարեխղճութիւն։ Բայց ես հրապարակով պահանջում եմ պ. Լէօից՝ պատասխանել. ճիշդ են արդեօք այն 4 ցուցմունքները, որ ես վերը բերի նրա «Հայկական տպագրութիւնից», երեսները նշանակելով, որոնց մէջ նա հայերէն առաջին տպագրութիւնները դնում է 1513-ին և 1513-ը համարում է յոբելեանական տարի։ Եթէ ճիշդ են, ապա ինչո՞ւ է նա այսպէս վարվել 1904 թվին, երբ «**նորագոյն ճիշդ** հետազօտութիւնները ապացուցել էին, որ հայերէն առաջին տպագրութիւնը եղել է 1512-ին»։ Ինչո՞ւ է նա 1904-ին այսպէս վարվել, երբ արդէն տպագրված էին և իր տրամադրութեան տակ էին գտնվում «այնպիսի բազմամտաւ և հեղինակաւոր բանասէրներ, ինչպէս հ. Ղեւոնդ Ալիշան և հ. Գարեգին Զարբհանալեան» («Հօրիզոն» № 19), և հ. Գովրիկեան։ 1904-ից յետոյ ի՞նչ նորագոյն **աւելի** ճիշդ հետազօտութիւններ դուրս եկան, որ պ. Լէօին ուրացնել տվին 1513 թվականը։ Բարեխիղճ պ. Լէօից սպասում եմ պատասխանի։

✦ Այս ամառ Թիֆլիս կը գան ամերիկացի դրամատէրերի երկու խմբի ներկայացուցիչներ, գլուխ ունենալով Համմօնդին և Հօֆին։ Նրանց ժամանման նպատակն է ուսումնասիրել Կովկասի քաղաքները և իրանց դրամագլուխները դնել քաղաքների այլևայլ ձեռնարկութիւնների մէջ։

✦ Թիֆլիսի Արքունական թատրոնը գարնանային սէզօնի համար վարձու է տրված Մ. Մարտովի դրամատիկ խմբին։ Խումբն իր ներկայացումները կը սկսէ Զատկից յետոյ։

✦ Փետրվարի 5-ին կայացաւ այն առանձին մասնախմբի նիստը, որը զբաղված է Թիֆլիսում պօլիտեխնիկական դասընթացքներ բանալու հարցով։ Արդէն վերջնական ձևով մշակված են կանօնադրութեան նախագիծը և նախահաշիւը։ Մօտ օրերս կը հրաւիրվի այս գործի նախաձեռնողների ընդհանուր ժողով՝ նախագծի քննութեան և հաստատութեան նպատակով։

✦ Ուրբաթ, փետրվարի 10-ին, Թիֆլիսի ժողովարանում Ատրպետ կը կարդայ դասախօսութիւն «Ֆարս բանաստեղծուհիների մարգարտաշարը» թեմայով։ Դասախօսութիւնը բովանդակելու է 30 ֆարս բանաստեղծուհիների կենսագրութիւնները, երգերն ու բացատրութիւնները 1000 տարվայ ընթացքում՝ 900 թ. մինչև 1900 թ.։ Մէջ ընդ մէջ մոգական լապտերով ցոյց կը տրվեն պարսկական պատմական ներքին կեանքից պատկերներ։

✦ Կօնեակի արդիւնաբերութիւնը Կովկասում տարէ-տարի զարգանում է։ Մասնաւորապէս կօնեակ արտադրող գործարանների թիւը խոշոր է Երևանեան նահանգում։ Այդպիսի գործարան է կառուցվում ներկայիս նաև Օշական գիւղում։

✦ Փետրվարի 12-ին կը գումարվի Թիֆլիսի նահանգի ազնուականութեան արտակարգ ընդհանուր ժողովը, ազնուականութեան ներկայացուցչական ժողովարանի շէնքի մէջ (Բէլինսկայա փող., № 2)։ Ժողովի քննութեանը կառաջարկվեն Ռօմանօվների Տան թագաւորութեան 300-ամեակի տօնախմբութեան և հայրենական պատերազմի 100-ամեակի հանդէսին մասնակցելու հարցերը։

✦ «Կօպէկ» միութեան օգտին կազմակերպված դիմակահանդէսը տուել է 800 ր. զուտ արդիւնք։ Նոյն միութեան օգտին այլևայլ հիմնարկութիւններում դրված գանձատուփերը տուել են 42 ր. 58 կ. գումար։ Ամենաշատ գումար, այն է 8 ր. 55 կ., եղել է «Օրօրոտ» խանութի գանձատուփի մէջ, իսկ ամենանուազ գումարը՝ «Ռուսաց ակումբի» գանձատուփի մէջ, այն է՝ 17 կ.։

✦ Ռօստովի (Դօնի վրա) գրականագէտներն ու դերասանները որոշել են հիմնել գրական-գեղարուեստական ակումբ։ Ակումբը կը բացվի ներկայ տարվայ աշնանից։

✦ Փետրվարի 4-ին, գիշերվայ ժամը մօտ 12-ին, Կաբարդինեան 80-րդ զօրագնդի ֆելդշէր Մաւվէյ Հերշ մտնելով Բականօվայի հասարակաց տունը, որ գտնվում է Ելիզաբէթեան նրբափողոցում, առանձնասենեակ հրաւիրեց Խրիստինա Կոտելնիկօվային և ատրճանակի մի հարուածով սպանեց նրան, որից յետոյ անհետացաւ։ Հետևեալ օրը նա ձերբակալվեց և բացատրեց, որ սպանութիւնը կատարել է սիրահարութեան պատճառով։

✦ Մի քանի օր սրանից առաջ Նաւթլուղ կայարանում ձերբակալվեց Դրագունեան 17-րդ զօրագնդից փետր. 2-ին դասալիք եղած զինուոր Ֆօտի Ստաշէօվ։

✦ Փետրվարի 5-ին, Նօրիյսկի վերելքում ապրող հացթուխ Սաֆրօն Կուլրաշվիլիի խանութում արբած մարդկանց միջև վէճ ծագեց, որի ժամանակ Սամսոն Կեմօկլիձէն դանակով վիրաւորեց Իվան Ջանելիձէին։

✦ Վօրօնցօվսկի փողոցում գտնվող Պարոնբէգեանի քարվանսարայից փետրվարի 6-ին գողացվեց գորգերի մի կապոց, 400 ր. արժողութեամբ, որը պատկանում էր Իւսուֆ Նամազ-օղլիին։ Ոստիկանութեանը աջողվեց ձերբակալել գողին, որը իրան անուանեց Անտօն Ջուկանօվ։

✦ Փետրվարի 7-ին, գիշերով, Անդրէեվսկի նրբափողոցում Լէօնտի Բարկալայայի բնակարանի խոհանոցում ձերբակալվեց մի գող, որը իրան անուանեց Գրիգօրի Կուլինով Բազեյով, որը մտնելով խոհանոցը՝ կամեցել էր տնային այլևայլ իրեր գողանալ։ Ձերբակալվելուց առաջ նա պատուհանից նետած աղիւսներով թեթև վէրքեր հասցրեց մի քանի անձանց՝ սպառնալով նմանապէս ռումբ նետել իրան մօտեցողի վրա։ Ձերբակալելու ժամանակ նրա մօտ ոչ մի զէնք չը գտնվեց։

ԼՈՒՐԵՐ ՍՂՆԱԽԻՑ

✦ Սղնախում կայ մի դեղատուն, որը շատ լաւ առևտուր ունի։ Մօտ 10 տարի քաղաքն աշխատում էր բաց անել սեփական դեղատուն, և այսօր այդ իրագործված է։ Շուտով բացվելու է քաղաքային դեղատուն, որը կապալով է տրված մի մարդու տարեկան 1000 ր. վճարելով յօգուտ քաղաքի։

✦ Քաղ. դպ. շինութիւնը վաղուց պահանջում էր հիմնաւոր վերանորոգութիւն։ Այժմ շինութիւնը վերանորոգվեց, որի համար ծախսվեց մօտ 5000 ր.։ Այդ գումարը քաղ. վարչութիւնը դուրս բերեց բանկից, գրաւ դնելով քաղ. տունը։ Քաղ. դպրոցը տարեկան վճարում էր 600 ր. քրէհ, այժմ պէտք է վճարէ տարեկան 1000 ր.։ Այս աւելացած վարձանից քաղաքը պէտք է հանգցնէ տուրքը։

✦ Մարինսկի օրիորդ. դպրոցը 3 տարի առաջ ստացաւ օրիորդաց պրօգիմնազիայի իրաւունք։ Այժմ հերթական խնդիր է արական պրօգիմնազիայի հարցը։ Միջնակարգ կրթութիւն ստանալու համար հարուստներն իրանց զաւակներին ուղարկում են Թիֆլիս, ծախսելով մի աշակերտի համար տարեկան մօտ 400 ր., իսկ չունևորները բաւականանում են քաղ. դպրոցով, որն իրաւունք չէ տալիս առանց քննութեան ընդունվել գիմնազիաներում։ Քաղ. վարչութիւնը ցանկանում է բանալ Սղնախում տղայոց պրօգիմնազիա, որն անպայման բարիք կը տայ քաղաքին։

✦ Կ. Հ. Բ. Ը. Սղնախի ճիւղը դեկտեմբերին բաց արեց կար ու ձևի դպրոցը, որտեղ սովորում են 10 աշակերտուհի։ Կուրսը երկու տարվայ է. երկու տարում պէտք է վճարել 25 ր.։ Հրաւիրված է վարժուհի Թիֆլիսից, ամսական 25 ր.։ Ցանկալի է, որ աշխատանոցը գրաւէ չքաւորներին, որոնք չեն կարող փող տալ ուսման համար։

✦ Գ. Գէորգեան, արհեստով որմնադիր, ցանկանում է իր տունը նուիրել Սղնախի ս. Կարապետ մայր եկեղեցուն։ Նա ժառանգ չունի։

✦ Բագուի Հ. Կուլտ. Միութիւնը ցանկանում է անպատճառ հայոց դպրոց հիմնել Ներքին-Մաչխաանի գիւղում։ Չը նայելով բացասական պատասխաններին, Միութիւնը դարձեալ պաշտօնական թուղթ է ուղարկել, յորդորելով անպատճառ դպրոց հիմնել այդ գիւղում։ Դպրոցի համար Միութիւնը խոստանում է տարեկան տալ 250 ր., որպիսի գումարը տալու է Լևոն Մելիք-Նուբարեանը 5 տարի ժամանակով. Յակոբ քահանայ Գրիգորեանը, Ջրօրհնէքին օրհնելով Մաչխաանի շրջանի տները, յորդորեց գիւղացիներին օգտվել Մելիք-Նուբարեանի բարերարութիւնից և դպրոց բաց անել Մաչխաանում, որի համար առաջարկեց թոշակ տարեկան 3 ր.։ Գիւղացիները պատասխանեցին, որ կարող են տալ նոյն իսկ 6 ր.։ Գործը գլուխ կը գայ անպատճառ. հարկաւոր է նախաձեռնող և ցաւող։ Երկու սենեակ Մաչխաանում կարելի է վարձել 20 ր., ուսուցչի ռոճիկը 360 ր.։ Պակասորդը կարելի է լրացնել թոշակներից և տուրքից, որ աննշան է լինելու։ Այդ գիւղերում բնակվում են մօտ 60 տուն վիրախօս հայեր, որոնք մի բառ չեն իմանում հայերէն և կրօնով են միայն հայ ճանաչվում։ Դպրոցը վիրախօս հայ երեխաներին կը դարձնէ հայ։ Հարկաւոր է մտածող։

✦ Քաղաքային բուլվարը բաց էր։ Այժմ շուրջը շինված է ցանկ՝ փայտէ ճաղերից։ Տնկված են նոր ծառեր։ Թէև դա այգու տեսք է տալիս, բայց, մեր կարծիքով, բաց տեղը աւելի գրաւիչ տեսարան ունէր։ Այգու մօտ Տ. Սերեբրյակովը հիմնել է «Ֆանտազիա» անունով մի պարտէզ, որտեղ ծախում են գարեջուր և լիմօնադ։

✦ Քաղաքը հանգստացաւ։ Մարդասպանութիւն այլ ևս չէ պատահում։ Անցած հինգ տարիները ոճրի և արիւնի տարիներ էին, որոնք անպաղպացրին բազմաթիւ ընտանիքներ։

✦ Ալիւրը ծախվում է 1 ր. 50 կ. մինչև 1 ր. 60 կ. պուդը։ Տաւարի մսի ֆունտը 10 կ., փայտի բեռը 40 կ.։

✦ Սղնախում ծրագրված է մտցնել էլեկտրական լուսաւորութիւն։ Արդէն այս մասին բանակցութիւններ են լինում մի ֆիրմայի հետ։ Լագօդախն արդէն մի տարի է, ինչ լուսաւորվում է էլեկտրականութեամբ։ Մասնաւոր տները պէտք է վճարեն ամսական 3 ր.։ N. N.

ՄԱՄՈՒԼ

Մոսկվայում հրատարակվող «Մարտ» շաբաթաթերթի № 6-ում Մ. Բարխուդարեանը «Ընտրութիւնների հետևանքի առիթով» վերնագրով իր յօդուածում, խօսելով կաթողիկոսական վերջին ընտրութիւնների մասին, շեշտում է բողոքաւոր պատգամաւորների հանդիսաւոր հրաժարման և հեռանալու արտակարգ դէպքի վրա և ապա շարունակում.

Ի հարկէ, երբ ընտրութիւնները կանոնաւոր են կատարվում, երբ գործի աստառը յայտնի չէ լինում, երբ ընտրութիւնների վրա ճնշումներ չեն գործ դրվում,—փոքրամասնութիւնը պիտի ընդունի մեծամասնութեան որոշումը և խոնարհվի ընտրութեան առաջ։ Իսկ երբ որ հասարակական մտքերի հոսանք են ստեղծում և կարծիքների առաջնորդ ու արտայայտիչ հանդիսանում այնպիսի մարդիկ, որոնք միջոցների խտրութիւն չը դնելով՝ շարունակ արել են այն, ինչ որ կարող է անել միայն մի ազգի կատաղի ու ոխերիմ թշնամին, և բացի դրանից՝ համազգային ժողովը, մոռանալով իր վեհութիւնը, նոյն իսկ նախապատրաստական ժողովներում մի նշանախեցի չափ զիջողութիւն չէ անում փոքրամասնութեան, ինչպէս արդարամտութիւնն է պահանջում, այլ բռնակալի պէս խեղդում է նրա ձայնը, երկիւղ կրելով որ փոքրամասնութեան թեկնածուն կարող է ընտրվել,—այն ժամանակ բռնադատված արդարութեան ձայնը աւելի է պահանջ զգում՝ իր բողոքը ընդհանուրին լսելի դարձնելու, և այդպէս պէտք է բացատրել Սուքիաս արքեպիսկոպոսի և միւսների բողոքը և ժողովից հեռանալը։

Չէ կարելի ամեն մի բողոք կուսակցական նեղ հայեացքով, կուսակցական պայքարով բացատրել։ Կարող են գտնվել կուսակցութիւններից շատ բարձր մարդիկ և հայեացքներ լինել։ Մարդկանց վրա մի սուրբ և վեհ պարտականութիւն է դրված հարիւր-հազարաւոր ժողովրդի կողմից. ինչու չը պէտք է ենթադրել, որ նրանք աւելի խորաթափանց, աւելի հեռատես են եղել, քան թէ նեղ կուսակցական հայեացքները։ Այդ պատճառով էլ մենք կարծում ենք, որ բարոյական կողմից այդ բողոքը աւելի մեծ նշանակութիւն ունի ընտրվածի համար, քան թէ իրաւաբանական կամ ձևական կողմը։ Եւ ահա ինչու։

Յայտնի է, որ ամենայն հայոց կաթողիկոսի գործունէութիւնը կենտրոնացած է գլխաւորապէս Ռուսաստանում. այստեղ են նրա իշխանութեան ներքոյ գտնվող հոգևոր հաստատութիւնները, այստեղ են կալուածները, այստեղ են հոգևոր դպրոցներն ու դպրանոցները, այստեղ նա շարունակ անմիջական կապ ունի ժողովրդի հետ։ Ռուսաստանի հայերս վեց թեմ ունենք. չորս թեմի աշխարհական պատգամաւորները հեռացել են ժողովից. Աստրախանի վիճակը ձայնից զրկվել է իր ներկայացուցչի անփութութեան շնորհիւ. ուրեմն մասնակցել է միայն Երևանի թեմի պատգամաւորը։ Այսպէս ուրեմն՝ համայն Ռուսաստանի թեմերը ընտրութեան չեն մասնակցել բացի մէկից, և պէտք է նկատել, որ Ռուսաստանի այդ հինգ թեմը Թիւրքիայի համարեա 20 թեմին է հաւասար։ Արդ՝ երբ ամենայն հայոց կաթողիկոսի գործունէութիւնը գլխաւորապէս Ռուսաստանում է կենտրոնացած, կարող է ընտրվածը լուրջ ուշադրութիւն չը դարձնել այն հանգամանքի վրա արդեօք. եթէ ժողովից այդ մարդիկ չը հեռանային, հետևաբար ընտրող ձայների թիւը չը պակսէր, ժողովը կարող էր այն արդիւնքը տալ, ինչ որ տուեց։ Դրականապէս ոչինչ չէ կարելի ասել, բայց կարող էր պատահել, որ ոչ առաջինը կընտրվէր, ոչ էլ երկրորդը։ Յամենայն դէպս, եթէ աչքի առաջ ունենանք ձայների ընդհանուր թիւը, ոչ Գէորգ արքեպիսկոպոսն է ընտրված և ոչ էլ Եղիշէ արքեպիսկոպոսը։ Պարզ է, որ այդ ընտրութիւնը մի պատահականութիւն է և ոչ թէ ժողովրդի ձայն։

Այժմ, երբ ընտրութիւնը կատարված է, մենք կը կամենայինք իմանալ, թէ արդեօք նա չէ՞ զգում այդ անյարմարութիւնը. արդեօք Լուսաւորչի գահը բարձրանալով՝ կարող է ասել, թէ ժողովուրդը իրան հետ է։ Ո՛չ ժողովուրդը, մանաւանդ Ռուսաստանի ժողովուրդը, ուր նա ծնվել, սնվել, մեծացել և գործել է, ոչ ընտրութիւններից առաջ է նրա մասին վկայութիւն տուել և ոչ էլ ընտրութիւնների ժամանակ։ Պէտք է ուրեմն ընդունել, որ ընտրողները եղել են Թիւրքիայի հայերը և Ռուսաստանի մի խումբ հոգևորականները։ Պարզ է, որ նա չունի այն յենարանը, կռուանը, որ կաթողիկոսին բարոյական ոյժ է տալիս,—ժողովուրդը. գոնէ Ռուսաստանի հայերը նրան չեն ընտրել։ Սա ցերեկվայ լոյսի պէս պարզ է։ Կարելի՞ է արդեօք արհամարհել 5 խոշոր թեմի ձայները. չէ՞ որ այդ դէպքում կարող է մի ահագին վիհ բացվել կաթողիկոսի և ժողովրդի միջև. կաթողիկոսը կարող է չունենալ իր դիրքին արժանավայել հեղինակութիւն ու վստահութիւն, իսկ դա սարսափելի բան է։ Կարելի է այդպիսի պայմաններում կաթողիկոսանալ։ Մեր կարծիքով՝ ոչ։

Յօդուածագիրն ապա պատմական մի թեթև ակնարկ է ձգում վերջին 4—5 կաթողիկոսների ընտրութեան խնդրի վրա և կանգ առնում Մակար կաթողիկոսի ընտրութեան վրա, ցոյց տալով որ նա թէև չէր համարվում ժողովրդի ընտրելին, բայց ունէր այնպիսի յատկութիւններ, որոնք մի կերպ հաշտեցնում էին ժողովրդին նրա հետ։ Ազգի ընտրելին միշտ եղել է այն բարձրաստիճան հոգևորականը, ով իր ժամանակակից հայ հոգևորականութեան մէջ ամենից աչքի ընկնողն է եղել իր գրական ու օգտակար գործունէութեամբ, որովհետև հասարակութիւնը ընտրելիի անցեալ գործունէութիւնն ունեցել է որպէս գրաւական նրա ա՛պագայ գործունէութեան։ Բայց երբէք չէ եղել, որ ազգը ընտրի այս կամ այն հոգևորականին, միայն յոյս ունենալով որ ընտրեալը կարդարացնէ իրան ընտրողների ակնկալութիւններն ու բարի ցանկութիւնները։

Այսպէս ուրեմն,—շարունակում է յօդուածագիրը,—ի նկատ առնելով՝ 1) որ Թիւրքիայում թեմական պատգամաւորների ընտրութիւնների վրա Կ. Պոլսի պատրիարքարանի կողմից ակներև միակողմանի, կաշառողական, և անբարեխիղճ ճնշումներ են գործ դրվել, 2) որ Էջմիածնում տեղի ունեցած ժողովները կօրրեկտ չեն եղել, ինչպէս այդ պահանջում է գործի վեհութիւնը, այլ մեծամասնութիւնը խեղդել է փոքրամասնութեան ձայնը, և աւելի կուսակցական կիրքն է դեր խաղացել, քան թէ առողջ դատողութիւնը, 3) որ այդ տեսակ վարմունքի հետևանքը փոքրամասնութեան արդարացի բողոքն է եղել և ընտրութիւններից հրաժարվելը, 4) որ Ռուսաստանի 4 թեմի աշխարհական պատգամաւորների ընտրութիւններին չը մասնակցելը կարող է վիհ բանալ ժողովրդի և իր հայրապետի միջև, որ ամենևին ցանկալի չէ, և վերջապէս 5) որ ոչ Գէորգ արքեպիսկոպոսը և ոչ էլ Եղիշէ արքեպիսկոպոսը չեն ստացել ընդհանուր ձայների մեծամասնութիւնը և այդ պատճառով նրանց ընտրված համարել չէ կարելի,—այդ բոլորի շնորհիւ մի այնպիսի անախորժ և տարտամ վիճակ է ստեղծվել, որից դուրս գալու մի վայելուչ ելք պիտի գտնել։ Այդ ելքը, մեր կարծիքով, հետևեալն է.

Եթէ ընտրվածները սիրում են հայ ժողովուրդը և նրա եկեղեցին, եթէ նրանք կամենում են պիտանի լինել ժողովրդին, եթէ նրանք կամենում են ծառայութիւն մատուցանել նրանց,—մեր կարծիքով նրանց առաջ միայն մի ճանապարհ կայ, այն է՝ ամենալաւ ծառայութիւնը, ամենամեծ բարիքն ու օգուտը, որ նրանք կարող են տալ ազգին և եկեղեցուն—դա կաթողիկոսական գահից հրաժարվելն է, քանի որ ուշ չէ։ Այդ քայլը կը պսակէ նրանց գործունէութիւնը և շուք կը տայ նրանց անուանց։ Դա ոչ միայն սոսկ վեհանձնութիւն կը լինի, այլ հերոսութեան հաւասար մի գործ։ Դրանով նրանք ապացուցած կը լինեն, որ շատ բարձր են գնահատում ս. Լուսաւորչի գահը, որ իսկապէս անձնուրաց նուիրված են հայ եկեղեցու շահերին, որ իսկապէս անկեղծ եկեղեցականներ են, որ կուսակցութիւններից շատ բարձր են կանգնած և, վերջապէս, որ ծուռ ճանապարհներով մատուցած պատիւը ընդունելու ընդունակ չեն։ Այդ գործով նրանք մի նախանձելի անուն թողած կը լինեն պատմութեան մէջ։ Համազգային ժողովից աւելի բարձր ատեան մենք չունենք մեր բողոքների համար, իսկ բեկման հա-

---

չեն կարող լինել տակերը լիք տառեր, որովհետև այս դէպքում տողը կերկայնանար, և երես կապել կարելի չէր լինի, չեն կարող լինել և անատակ, որովհետև այս դէպքում մենակ իրանք կրելով մամուլի ճնշումը՝ անշուշտ պիտի կորցնէին իրանց երկար պոչերը։

2) Ինչպէս սահման չէ պահպանված տողերի մէջ՝ այնպէս էլ յաճախ սահման չէ պահպանված իրար կողքի շարված ազատ գրքերի (ոչ ծոցագրերի) մէջ, այնպէս որ մի ազատ գրի աջակողմեան կամ ձախակողմեան բարակ շերտը անցնում է կողքի գրի սահմանի մէջ։ Այսպէս, օրինակ, («Բազմավէպ» 1890) եր. 95, տ. 2 գիւղացին, տ. 12, ես, եր. 96, տ. 4 աւետարանն, տ. 5 ծառայիս եր. 98, տ. 15 էվանն եր. 99, տ. 2 ձմռռն, տ. 2 երաշտ կային։ Տպագրութեան մէջ՝ տառերը ձուլված (կամ փորված) են լինում ուղղանկիւն հատվածակողմի, պրիզմայի գլխին. արդ՝ վերը ցոյց տրված երևոյթն ստանալու համար՝ պէտք է ենթադրենք, որ փորագրողը, առանց որևէ կարիքի, լոկ գործին վնասելու նպատակով, տառերը փորագրել է՝ պրիզմայի աջ և ձախ սահմաններից դուրս ընկած մազանման շերտերով, որ ահագին և ի զուր աշխատանք պէտք է պահանջէին։ Եւ ի՞նչպէս կարելի կը լինէր կանոնաւոր շարվածք ստանալ՝ եթէ այդպիսի շերտաւոր երկու տառ միմեանց կողքի հանդիպէին, իրանց տակ բարակ դատարկութիւն ստեղծելով։

3) Իւրաքանչիւր երես ունի ժապաւէնաձև, երկու ծայրերը թղթաձև ծալված զարդանկար, որի մէջ զետեղված է գրքի անունը՝ «կաղանդ»-«այցոյց» (փոխ «ացոյց») հայլին։ Արդ՝ զարդի միջի գրի ծայրը այնքան է մօտենում զարդի գծին ներսից, բնագրի առաջին տողի գրերի ծայրերը այնքան են մօտենում զարդի գծին դրսից՝ որ գրեթէ շօշափում են («Բազմավէպ», եր. 98), մանաւանդ անձրևոյն բառի «և»-ը, որ զարդագծի սահմանի մէջ է սուզվել։ Զարդանկարը անտարակոյս փորագրութիւն է. արդ՝ եթէ նրա միջի բառը շարվածք լինէր՝ նրան զարդանկարի մէջ տեղավորելու համար պէտք է զարդանկարի մէջը դատարկ լինէր, և այս դէպքում կը ստացվէին զարդանկարի վերևի և ներքևի գծերը այնպիսի բարակութեամբ և բարակ հիմքերով, որ անկարելի է ենթադրել։ Հ. Գիւտ քահանայ Աղանեանը, որ առաջինը իմ ուշադրութիւնը դարձրեց այս երևոյթի վրա՝ որևէ կասկածից դուրս է համարում, որ այս զարդանկարները, իրանց մէջ պարունակված բառերի հետ միասին, փորագրութիւն են։ Իմ կողմից կաւելացնեմ, որ այդ բառերն ու բնագրի բառերը բոլոր յատկութիւններով բոլորովին նման են միմեանց։

Բաւականանում եմ այս երևոյթներով ու օրինակներով։ Եթէ ամբողջ գիրքը (իսկական բնագիրը) որևէ մէկը յանձն առնէր քննել, անշուշտ շատ աւելի երևոյթներ ու օրինակներ կը գտնէր։

Վերը բերված փաստերն ու դատողութիւնները, կարծում եմ, անկողմնապահ ընթերցողին համոզեցին, թէ հայերէն տպագրութեան 400-ամեայ յօբելեանում շատ մութ ու չը ստուգված կէտեր կան թէ լոյս տեսած 5 գրքի էութեան և թէ տարեթւի նկատմամբ։ Իսկ անստոյգ, կասկածելի տեղեկութիւնների հիման վրա համազգային յօբելեան տօնելը առնվազն թեթևամտութիւն է։

Պէտք է զգուշութեամբ և լուրջ վերաբերվել մանաւանդ այսպիսի լուրջ գործի, պէտք է հարցը բազմակողմանի կերպով քննել և ստուգել և ըստ այնմ յօբելեանի հարցը որոշել։

Այսպիսի քննութիւն կարող է կատարել միայն ձեռնհաս մարդկանցից կազմված մասնաժողովը։

Մասնաժողովը բացի այն նմանահանութիւններից, որ կան Թիֆլիսում, կը խնդրէ Վիեննայից Պարզատումարի մի քանի երեսների լուսանկարները, կամ մի քանի օրով բուն գիրքը. ձեռք կը բերէ ԺԶ դարի կսիլօգրաֆիական աշխատանքներին վերաբերեալ նիւթեր։ Այնուհետև մասնաժողովը իր տրամադրութեան տակ գտնված նիւթերի վրա տեղն ու տեղը կը քննէ այն երևոյթները, որոնց վրա ես մատնանիշ եմ եղել, նոյնպէս և այն երևոյթները, որ կարող են նորէնորոյ պարզվել բուն գիրքը ուսումնասիրելիս։ Միևնոյն ժամանակ մասնաժողովը կը դիմէ Մխիթարեան հայրերին, խնդրելով որ կամ մամուլի միջոցով կամ առանձին նամակներով յայտնեն իրանց կարծիքները նոր յարուցված հարցերի մասին։ Ոչ մի տարակոյս չունեմ, որ Վիէննայի և Վենետիկի Մխիթարեան հայրերը գիտնական վայել լրջութեամբ կը վերաբերվեն այս առաջարկութեան, որ ամեն բանից առաջ գիտական-բանասիրական հարց է։

Հարկը պահանջած դէպքում մասնաժողովը կարող է և կողմնակի մարդիկ հրաւիրել իր կազմը լրացնելու, նոյնիսկ յատուկ մարդ ուղարկել Վիեննա՝ Պարզատումարը տեղում անձամբ ուսումնասիրելու։

Մասնաժողովը իր կատարած ուսումնասիրութեան եզրակացութիւնը կը բերէ ժողովին, և ժողովը, գործի էութեան կատարելապէս իրազեկ լինելուց յետոյ, կորոշէ՝ յօբելեան տօնել թէ չը տօնել, և երբ տօնել։

Այս է պահանջում գործի լրջութիւնը, այս նպատակով էլ գրեցի առաջին յօդվածս «Մշակում» (№ № 18, 19), այս մտքով էլ խօսեցի յունվարի 28-ի ժողովում*)։ Նոյնը կրկնում եմ և այժմ։

Իբրև մի համեստ մշակ հայ գրականութեան և իբրև անդամ հայ հասարակութեան՝ ես իմ պարտքը կատարեցի, բանասիրական տեսակէտից քննելով տօնելի 5 գրքերը ըստ էութեան և հրատարակութեան ժամանակի, և իմ եզրակացութիւններն ու առաջարկութիւնը հրապարակով յայտնեցի։

Եթէ այսօր գումարվելիք ժողովը որոշէ հարցը վճռելուց առաջ քննել ձեռնհաս մարդկանց միջոցով՝ սրանով ապացոյց կը տայ, որ ինքը հարցի պահանջած լրջութեամբ է վերաբերվում նրան. իսկ եթէ այսօր էլ, յունվարի 28-ի ժողովի նման, այսքան կասկածների ենթարկված, չըստուգված, գուցէ և գոյութիւն չունեցող յօբելեանի համար նա որոշէ (ինչպէս գոհունակութեամբ ձևակերպել է պ. Լէօն)՝—«այո, 400-ամեայ յօբելեան է և պէտք է նրան տօնել հէնց հիմա», այն դէպքում ինձ կը մնայ ասել. բարով վայելէք ձեր «համազգային» ծառատօնը։

Սա. Մալխասեանց

Յ. Գ.—Պ. Լէօի յօդվածի վերջին մասը («Հօրիզօն» № 25) կարդացի՝ յօդվածս տպարան յանձնելուց յետոյ։ Նրան ես մանրամասն կը պատասխանեմ։ Առ այժմ այսքան կասեմ, որ երկու գոյնով տիպը, որչափով որ արտայայտվել է այս 5 գրքի մէջ՝ կարելի է ստանալ ինչպէս շարժական տառերով, նոյնպէս և փորագրութեամբ տպելու դէպքում։—Իմ գլխաւոր առարկութեան՝ պատասխանելով՝ պ. Լէօն օրինակ է բերում ֆրանսերէն և ռուսերէն (ես կաւելացնեմ նաև հայերէն) շարվածքների մէջ յաճախ նկատվող դէպքը, որ երկու տողի գրերը «ծայրերով կպած են իրար», «իրար դիպչում են», որ հանրածանօթ և բնական երևոյթ է անշպօն շարվածքի մէջ։ Այնինչ ես խօսել եմ այն երևոյթի մասին, որ մի տողի գրի ծայրերը անցնում մտնում են միւս տողի սահմանի մէջ (և ոչ թէ միայն կպչում)։ Այս մասին Լէօն ոչինչ չէ ասում, ինչպէս և ուրիշ երևոյթների մասին։

Սա. Մ.

---

*) «Հօրիզօնը» և պ. Լէօն ինձ մեղադրում են, երբ թէ ես 8 ամիս լռելուց յետոյ յունվարի 28-ին հրապարակ եկայ յօբելեանը խանգարելու նպատակով, որպէսզի այս յօբելեանը չը վնասէ «Մշակի» յօբելեանին։ Այս դէպքում էլ դարձեալ նկատում ենք նոյն տգեղ երևոյթը, ինչ որ թոյլ տուեց իրան պ. Լէօն՝ Խաժ. կեղծանունը բանալով ու սխալմամբ ինձ վերագրելով։ Իմ սրտի գաղտնիքը ես չեմ բացել ոչ «Հօրիզօնի» խմբագրութեան և ոչ պ. Լէօին (և առհասարակ ոչ ոքի այդպիսի բան չեմ ասել, որովհետև չէ եղել իմ մէջ այդպիսի անմաքուր դիտաւորութիւն)։ Եթէ ես համոզված լինէի, թէ ներկայ 1912 թվին 400-ամեայ յօբելեան լրացվել կայ և այդ յօբելեանը կարող է խանգարել «Մշակի» յօբելեանին՝ ես պարզապէս, առանց քաշվելու, առանց ծուռ ու մուռ միջոցների դիմելու, կառաջարկէի՝ 400-ամեայ յօբելեանը տարվայ երկրորդ կէսին տօնել, քանի որ «Մշակի» յօբելեանը արդէն նշանակված է մայիսին, իսկ մայիսից յետոյ դարձեալ 7 ամիս ունի 1912 թվականը։ Եվ այսպիսի պարզ ու անկեղծ և միանգամայն գործնական առաջարկութիւնը մերժելը, կարծում եմ, քիչ դժվար կը լինէր հօրիզօնականների համար... Իրողութիւնը սակայն այս է, որ երբ Յովնանեան դպրոցում յունվարի 20—22-ին (օրը ճիշդ չեմ յիշում) ստացվեց հրաւէր 28-ի ժողովին մասնակցելու՝ ես պարտք համարեցի, մեր անդրանիկ տպագրութեան մանրամասները վերայիշելու նպատակով, աչքէ անցկացնել ձեռքիս տակ եղած գրականութիւնը։ Հ. Զարբհանալեանի գրքի մէջ բերված նմանահանութեան մէջ առաջին անգամ աչքովս ընկան մի քանի գրեր (թ, ւ) իրանց աննմանութեամբ. հետաքրքրութիւնս շարժվեց. դիտողութիւնս շարունակեցի, և նոր երևոյթներ նկատեցի։ Բացի «Հանդէս Ամսօրեան». Նմանահանութեան մէջ նոյն երևոյթները տեսայ։ Կ. Հ. Բ. Ընկ. գրադարանից խնդրեցի 1890 թվի «Բազմավէպը». նոր նմանահանութիւններ՝ միևնոյն երևոյթներով։ Այս երևոյթների քննութիւնից իմ դուրս բերած եզրակացութիւններս գրեցի, որոնք և լոյս տեսան «Մշակում» յունվարի 27-ի և 28-ի համարներում։ Այդ օրերից առաջ ես չէի կարող իմ առաջարկութեամբ ու նկատողութիւններով հրապարակ գալ՝ որովհետև միայն այդ օրերում ես նկատեցի 5 գրքերի մէջ՝ նկարագրածս երևոյթները։ Իսկ որ ես ազգային յօբելեան խանգարող չեմ, այլ յիշեցնող և տօնող՝—այդ պ. Լէօն ինքը շատ լաւ գիտէ (գրերի գիւտի 1500-ամեակը)։ Բայց... o tempora, o mores! այսօր պէտք է մոռանալ, պէտք է ուրանալ, պէտք է անփանալ...

[illegible]

Այս է պատճառը, որ նրանից հայ ազգի ու եկեղեցու շահը [illegible]

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Թիֆլիս, 7 փետրվարի

Հրապարակախօս Միքայէլ Հախումեանի որդի [illegible] «Утро России» [illegible] «Закавказ. Рѣчь», «Закавказье» [illegible]

[illegible]

նման մատաղ բիւր կեանքեր շարունակ կտրում են։

Հանգուցեալը վերին աստիճանի ջղային լինելով, չէ կարողացել զսպել իր զայրոյթը, և այն իր վրա անդրադարձնելով, յուսահատութեան ճիրաններում, վերջ է տուել իր կեանքին։ Տ. Նազարեան

ԻՆՉՈ՞Ւ Է ՎԻՐԴՈՎՎԵԼ ԲԱՆԱԿՆ ԻՄ ԴԷՄ*)

բ) Հայ հասարակութեանն արդէն այնքան ծանօթ են իմ հասկացողութիւններն ու հայեացքները եկեղեցու և քրիստոնէութեան մասին, մասնաւորապէս հայոց եկեղեցու վերաբերութեամբ, որ անհասկանալի է մնում, թէ ում է ուզում մոլորեցնել «Հորիզոնի» խմբագրութիւնը, չէշտելով թէ ես իբրև թէ հայոց եկեղեցուն հրաժեշտ եմ տուել։

Այդպիսի բան պնդելը միայն խաբեբայութիւն է. ես ուրիշ անգամ էլ հրապարակով յայտնել եմ, այժմ էլ յայտնում եմ, որ հայոց եկեղեցուց դուրս գալու միտք ամենևին չեմ ունեցել և չունեմ. Թող ի զուր տեղը իրանց այդպիսի յօյսերով չօրօրեն հակառակորդներս։ Հայոց եկեղեցու լայնախոհ սկզբունքներին ես չեմ դաւաճանել, և որովհետև սիրում եմ իմ հայրենի եկեղեցին ոչ պակաս, քան ուրիշ որևէ հայազգի մարդ, այդ պատճառով էլ հոգուս խորին ցաւ է պատճառում Նրա անկումն ու անկերպարան վիճակը. դրա համար էլ Նրա հիմնական վերանորոգութիւնն եմ պահանջում միշտ համազգային եկեղեցական ժողովի ճամբով, այլ ոչ երբէք անհատական կամքով։

գ) Տարօրինակ է առհասարակ հակառակորդներիս տրամաբանութիւնը, եթէ միայն կարելի է նրանց մտածողութեանը այդ պատուաւոր անունը տալ։ Նրանք մէկ ասում են, թէ ես իբրև վանքից հեռացած՝ այլ ևս իրաւունք պիտի չը համարեմ ինձ զբաղվելու հայոց եկեղեցու խնդիրներով և, իրանց զարմանքն են յայտնում, որ ես դեռ կաթողիկոսական խնդրով զբաղվում եմ։ Ուրիշ խօսքով՝ այնպէս են կամենում դուրս բերել, թէ ես եկեղեցու և հոգևորականութեան «թշնամի և արհամարհող» եմ և ուրեմն զրկված եմ այլևս այդպիսի խնդիրներով զբաղվելու իրաւունքից։ Բայց իմ մասին այդպիսի կարծիք յայտնելուց մի օր չանցած՝ յանկարծ տպում են նոյն «Հորիզոնի» մէջ, թէ ես յետադէմ ու կղերական եմ. և ընթերցողները պէտք է այս հակասութիւնները կուլ տան, որովհետև այդպէս է կամենում «Հորիզոնի» երևելի խմբագրութիւնը։

Առանց փաստի խօսած չը լինելու համար՝ մէջ եմ բերում հետևեալը, խնդրելով ընթերցողին լուրջ ուշադրութիւն դարձնել դրա վրա և հակառակորդներիս վարմունքի իսկական գնահատութիւնը տալ։

1) «Հորիզոն» թերթի գլխաւոր սիւն Լէօն 1910 թւի ապրիլի վերջին, թէ մայիսի սկզբին «Тифлис. Листокъ» թերթի մէջ ինձ անուանել է «церковникъ и клерикалъ», այսինքն եկեղեցու շահերի պաշտպան եւ կղերական։

2) Նոյն Լէօն «Հորիզոնի» 1910 թ. ապրիլի 27-ի համարում (№ 88), ուրեմն նոյն օրերը, գրել է իմ մասին հետևեալ տողերը. «Պ. Երուանդի րէֆորմն է ջնջել ամէն մի դաւանանք, եկեղեցի, Էջմիածին, վարդապետ ու եպիսկոպոս»։ Ուրեմն ես ոչ միայն եկեղեցու շահերի պաշտպան և կղերական չեմ, Լէօի գրելով, այլ կղերականութեան թշնամի եմ եւ եկեղեցի քանդող։

3) Նոյն «Հորիզոն» թերթը 1911 թւի հոկտ. 14-ին (№ 226) առաջնորդող յօդուածում գրում է. «Եւրոպական փայլուն փետուրներ հագած այդ նախկին վարդապետը (խօսքն իմ մասին է) ինքնին մի յետադէմ և կղերական անձնաւորութիւն է»։ Ուրեմն դարձեալ «յետադէմ և կղերական»։

Եւ... «Հորիզոնի» ընթերցողները կամ հէնց խմբագիրները իրանք պիտի որոշեն իրանց գրածների հիման վրա, թէ ես իսկապէս ինչ եմ. եկեղեցու շահերի պաշտպան, յետադէմ ու կղերական, թէ եկեղեցի քանդող ու կղերականութեան թշնամի։

Ընթերցողն անշուշտ շատ լաւ հասկացաւ, որ գործ ունի այստեղ մի կեղծիքի և սուտ պրովօկացիայի հետ, որոնց սովոր է դիմել «Հորիզոն» թերթը իր հակառակորդներին տապալելու համար։ Պէտք էր ինձ վարկաբեկ անել ռուս ընթերցող ինտելիգենցիայի առաջ, Լէօն անուանում էր ինձ «կղերական». կարեւոր էր հայ հաւատացող ժողովրդի առաջ վարկս ձգել, նոյն Լէօն չէր ամաչում ինձ «եկեղեցի քանդող և կղերականութեան թշնամի» յայտարարելուց. այժմ պէտք է իրանց ապացուցանել, որ իմ առաջարկած կաթողիկոսական թեկնածուները առաջադէմ և ազատախոհ մարդիկ չեն, սկսել են առանց կարմրելու դարձեալ պնդել, թէ ես «կղերական» եմ և «յետադէմ»։ Ուրեմն իմ առաջարկած մարդիկ էլ նոյն ուղղութեան են պատկանում։ Բայց ուրիշ ինչ կարելի էր սպասել այն Լէօից, որը երբ Հ. Առաքելեանի հետ բարեկամ էր, իր գրուածքներից մէկի մէջ Նրան Գր. Արծրունու գաղափարների եռանդուն շարունակող էր համարում, իսկ յետոյ, երբ ընդհարվեց Նրա հետ, եւաւ յայտարարեց հայ հասարակութեան առաջ, որ ինքը մեղանչել է (ուրեմն գիտութեամբ կեղծել է) ճշմարտութեան և փաստաթղթերի դէմ՝ Հ. Առաքելեանին Գ. Արծրունու հաւատարիմ հետևող համարելով։

Եւ այսպիսի մարդիկ, որոնց համար սկզբունքը գոյութիւն չունի և որոնք պատրաստ են ամեն սկզբունք ոտնահարելու՝ իրանց բարեկամ անձնաւորութիւնների շահի համար, որոնք դեռ երէկ իրանց գլխաւորի՝ հանգուցեալ Ղ. Աղայեանի բերանով «Հորիզոնում» յայտարարում էին, թէ ներկայ ընտրութիւններից աւելի լաւ է, եթէ առաջնորդին կաթողիկոսը նշանակէ, այսօր դարձեալ «ժողովրդական» են դարձել և յանուն ժողովրդի նիզակներ են ճօճեցնում այնպիսի անձանց դէմ, որոնք երբէք դէմ չեն եղել ժողովրդական սկզբունքին և երբէք էլ չեն դաւաճանել ժողովրդական սկզբունքին հօրիզօնականների նման, այլ սրտով համակիր լինելով մաքուր ժողովրդական սկզբունքին՝ հակառակել են խուժանապետութեանը միայն։

Ահա այս մարդիկն են, որ ինձ մեղադրում են, թէ ես հայ երեխաներին «կռապաշտութիւն» եմ սովորեցնում և «հայոց եկեղեցու կռապաշտութիւնը» ինձ համար «ապրուստի միջոց եմ դարձրել»։ Այդ նոյն մեղադրանքը արեց իմ հասցէին անցեալ տարի Լէօն և իր արժանի պատասխանն ստացաւ «Սուրհանդակ» և «Հովիտ» թերթերի միջոցով։ Ես յայտնեցի այն ժամանակ և այժմ էլ յայտնում եմ, որ ես ունեմ միայն հայոց եկեղեցու պատմութեան եւ կրօնների պատմութեան դասեր, իսկ գլխաւորապէս աւանդում եմ Արղութեան դպրոցում հայոց լեզու եւ ընդհանուր պատմութիւն. ուրեմն «հայոց եկեղեցու դաւանութեան» հետ ոչ մի գործ չունեմ և ստիպված էլ չեմ իմ սկզբունքներին որևէ կերպ հակառակ գնալու. և երբէք էլ հակառակ չեմ գնայ սկզբունքներիս, որովհետև կարիք չեմ զգում և չեմ զգայ այնպիսի առարկաներ աւանդել, որոնց մէջ «եկեղեցու դաւանութիւնը» և իմ հասկացողութիւններս կարող են որևէ կերպով ընդհարվել։

Չը նայելով իմ այս բացորոշ յայտարարութեան՝ զրպարտիչները շարունակում են իրանց սիրած գործը և ինձ «կռապաշտութեան վկայեալ ուսուցիչ» են անուանում այն թերթի մէջ, որի սիւն Լէօն սրանից մի տարի առաջ հանդէս եկաւ իմ դէմ նոյն թերթում պաշտպանելու հայ ժողովրդի կռապաշտութիւնը» և յայտարարելու, որ «Բագարանի զեղչկուհին» իր սնոտիապաշտութիւններով աւելի իրաւունք ունի, քան թէ նախկին Երուանդ վարդապետը»։ «Կռապաշտութեան» և «սնոտիապաշտութեան» վկայեալ ուսուցչին և ջերմ ջատագովին ուրեմն ձեր մէջ որոնեցէք, պ. պ. հօրիզօնականներ։ Այս էլ իմացած եղէք, որ մարդ չի գտնվի, որ ձեզ հաւատայ, թէ Երուանդ Տէր-Մինասեանը կարող է երբևիցէ Լէօի նման կռապաշտութեան և սնոտիապաշտութեան ջատագով դառնալ։

Եր. Տէր-Մինասեան

(Վերջը միւս անգամ)

*) Տես «Մշակ» № 26.

ՕՐՎԱՅ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

✦ Ռուսական, ֆրանսիական և անգլիական դրամատէրերը ընտրել են մի մասնաժողով տրանս-պարսկական երկաթուղու կառուցման հարցը ուսումնասիրելու համար։ Դրամատէրերի դրամագլուխն է 2.500,000 ֆրանկ զանազան բաժիններով։ Մասնաժողովը իր գործունէութիւնը կը սկսէ մարտի կէսերից։ Ռուսական խմբակի մէջ մտնում են Պետերբուրգի, Մոսկվայի և Վարշավայի բոլոր խոշոր բանկերը։

✦ Թէհրանի ոստիկանապետ Եփրեմին տրված է սարդարի տիտղոս։

✦ Մահմեդ-Ալին վերջապէս համաձայնեց ստանալ նշանակված կենսաթոշակը և ընդմիշտ հեռանալ Պարսկաստանի սահմաններից։ Եթէ նրան թոյլ չը տրվի ապրել Օդեսսայում, ապա Մահմեդ-Ալին ընտանիքով տեղափոխվելու է Անգլիա կամ Աւստրիա։

✦ Իտալական զօրքերը ներկայումս կազմ պատրաստ հրահանգի են սպասում արշաւելու դէպի Տրիպոլիսի խորքերը։ Օսմանյան զեկավար մարմինները երկիւղի մէջ են այն տեղեկութիւններից, որ բերին իտալացի օդագնացները, որոնց պատմելով երկրի ներսում թիւրքերը կենտրոնացրել են 60 հազար արաբներից և թիւրքերից բաղկացած զօրաբանակ։ Որովհետև Հռոմում վճռվեց ինչպէս էլ լինի մուտք գործել Տրիպոլիսի ներքին մասերը, ուստի պէտք է սպասել վճռական ճակատամարտի մօտիկ ապագայում։

✦ Չինական նոր պետական կազմի առիթով ներումն ստացան բացի սովորական բոլոր քաղաքական յանցաւորներից, նաև Սունեատսէնի կեանքի դէմ մահափորձ կազմակերպած պրինցներն և այլ պալատականներ։

✦ Պէկինի նոր կառավարութիւնը հրահանգեց ոչ մի միջոցի առաջ կանգ չառնել գրաւելու Մոնգոլիան և Մանջուրիան։ Ինչպէս յայտնի է, Մոնգոլիան աջակցութիւն խնդրեց Ռուսաստանից։

✦ Մոնակօյում Բուդապեշտի միլիոնատէր Կլէյնը խոշոր գումար տանուլ տալուց յետոյ յանկարծամահ եղաւ։ Չը նայած այդ դէպքին, միւս խաղացողները հանգիստ շարունակեցին իրանց խաղը. միայն երբ դիակը դուրս էր բերվում դահլիճից, խաղը մի քանի րօպէով դադարեց...

✦ Ամերիկացի միլիարդէր Մորգանը 50,000 դոլլար նուիրեց Գետտինգէնի համալսարանին անգլիական գրադարանը ընդարձակելու համար։

✦ Պարիզում վախճանվեց 68 տարեկան հասակում սեզանաւոր Էդմոնդ Բէրը, որ Պարիզի ամենահարուստ մարդկանցից մինն էր։ Նա բարօն Ռոբէրտ Ռօտշիլդի աներն էր։ Նրա ազգականների թւումն էին երաժշտապէտ Մէյերբէրը և բանաստեղծ Միխայէլ Բէրը։

✦ Բեռլինում Վիլնայի բնակչուհի տիկ Ս. Գ.-ն բրաունինգով վիրաւորեց Պետերբուրգի յայտնի ֆինանսական գործիչ Ռօդկիսօվին և ապա ինքն անձնասպան եղաւ։ Վիրաւորվածը այժմ լաւանում է։ Պատճառը սիրային է։

✦ Լոնդոնում 72 տարեկան հասակում վախճանվեց Անգլիայում առաջին կին-բժիշկ Sophie Lex Blake.

✦ «Кав.»-ին Պետերբուրգից հեռագրում են. «Գումարվում է հայ հասարակութեան ներկայացուցիչների խորհրդակցութիւն կաթողիկոսական ընտրութիւնների կանոնաւորութիւնը քննելու համար»։

✦ Նօբէլ եղբ. նաւթարդիւնաբերողների ընկերութիւնը հիմնական դրամագլուխը 15 միլիօնից դարձրեց 30 միլիօն, բաց թողնելով ակցիաներ, իւրաքանչիւր 440 րուբլանոց։

✦ Բագուի քաղաքագլխի պաշտօնի համար ի թիւս ուրիշների թեկնածու է առաջադրվում բօրսային կոմիտէտի նախագահ Տ. Թաղիանոսեանը։

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՊԵՏԵՐ. ՀԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾ.

6 փետրվարի

ԼՈՆԴՈՆ։ Գլազգօյի նաւաշինարաններում դրութիւնը վերստին բարդացաւ, որովհետև բանւորները հրաժարվեցին աշխատել նոր համաձայնութեան պայմաններով։

Լրագրական տեղեկութիւնների համաձայն՝ Սան-Ֆրանցիսկօյում երկու բիպլան ընկել են 100 ֆուտ բարձրութիւնից և ջարդվել։ Գերմանացի օդագնաց Հօֆը սպանված է, անգլիացի Գլէնմարտինը անվնաս է։

ՎԱՇԻՆԳՏՕՆ։ Կոլումբիայի դեսպանը առաջարկեց պետական դեպարտամենտին, որպէսզի ստատս-սեկրէտար Նօքսը Կենտրոնական Ամերիկա կատարած ճանապարհորդութեան ժամանակ չայցելէ Կոլումբիա, որովհետև Միացեալ-Պետութիւնների Պանամայի ջրանցքը ձեռք բերելու պատճառով տարաձայնութիւններ են ծագել Միացեալ-Պետութիւնների և Կոլումբիայի միջև։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ։ Վախճանվեց Պետական Խորհրդի անդամ Կազանի համալսարանի նախկին ռեկտոր Զագօսկինը։

Սենատը գտաւ, որ առաջին կարգի հրէայ վաճառականները իրաւունք չունեն իրանց մշտական բնակավայրի գաւառներում հողեր վերցնել կապալով՝ գործարաններ ու ֆաբրիկաներ կառուցանելու շահագործութեան համար և որ հրէայ դաւանութեան անձինք իրաւունք չունեն շինութիւններ վարձել շինական դաստակերտներում ու հողերում բնակութեան համար։

Գրաւվեց «Звѣзда»-ի երէկվայ համարը։ Խմբագիրը ենթարկվում է պատասխանատուութեան 1034-դ, 128-դ և 129-րդ յօդուածներով։

ՄՕՍԿՎԱ։ Վերջին 5 տարում քաղաքիս ազգաբնակութեան թիւը աւելացել է 200 հազար մարդով։

Գրաւվեց «Голосъ Москвы» թերթի № 29-ը. խմբագիրը պատասխանատուութեան է ենթարկվում 1034-րդ յօդուածով։

ԼՕԶ։ Գուդշտադի ապարանում երեան հանեցին հրէական գաղտնի գրուածքների տպագրութիւն։

ՉԵՐՆՕՎԻՑԻ։ Աֆօնի աբեղայ Ալէքսէյը Ունգարիայում, Իգիէ գիւղում, որի բնակիչները 10 տարի առաջ միացան ուղղափառութեան, հոծ ուղղափառ ունիաթ ազգաբնակութեան ներկայութեամբ կատարեց աստուածպաշտութեան կարգ նոր օծված աղօթատանը։ Պատարագի ժամանակ 500 մարդ հաղորդվեցին, մկրտվեցին 50 երեխայ ցայսօր չը մկրտված 500-ից։ Ժանդարմները ընդհատեցին աստուածպաշտութիւնը և կալանաւորեցին աբեղային։

Խմբագիր՝ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչներ՝ Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Ց. ՏԷՐ-ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ
Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ.

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ

(Ձմերային երթեւեկութիւն)

(Ժամերը նշանակված են Թիֆլիսի ժամանակով)

ԹԻՖԼԻՍԻՑ ՄԵԿՆՈՒՄ Է

ԲԱԳՈՒ՝ **արագ** № 2 **գնացքը**՝ (I, II և III կարգի վագօն.) 10 ժ. 20 ր. առաւ., Աղստաֆա է հասնում 12 ժ. 44 ր. կէսօր., Գանձակ՝ 3 ժ. 18 ր. ցեր., Եւլախ՝ 4 ժ. 52 ր. ցեր., Հաջի-Կաբուլ՝ 8 ժ. 35 ր. երեկ., Բագու՝ 11 ժ. 43 ր. գիշ.։ **Մարդատար** № 6 **գնացքը**՝ (միայն I և II կարգի վագօն.) 3 ժ. 33 ր. ցեր., Աղստաֆա է հասնում 6 ժ. 29 ր. երեկ., Գանձակ՝ 9 ժ. 46 ր. երեկ., Եւլախ՝ 11 ժ. 53 ր. գիշ.՝ Հաջի-Կաբուլ՝ 4 ժ. 20 ր. գիշ., Բագու՝ 8 ժ. 11 ր. առաւ.։ **Փոստատար** № 4 **գնացքը**՝ (բոլոր կարգերի վագօններով) 11 ժ. 18 ր. գիշ., Աղստաֆա է հասնում՝ 2 ժ. 12 ր. ցեր., Գանձակ՝ 5 ժ. 29 ր. առաւ., Եւլախ, 7 ժ. 30 ր. առաւ., Հաջի-Կաբուլ՝ 12 ժ. 01 րօպէին կէսօրվայ, Բագու՝ 4 ժամ 52 րօպէին ցերեկվայ։ **Խառն** № 106 **գնացք**՝ (IV կամ III կարգի վագօններով, երբ կարևորութիւն պատահի) 6 ժ. 32 ր. առաւ., Աղստաֆա է հասնում 10 ժ. 42 ր. առաւ., Գանձակ՝ 2 ժ. 57 ր. ցեր., Եւլախ՝ 6 ժ. 25 ր. երեկ., Հաջի-Կաբուլ՝ 1 ժ. 16 գիշ., Բագու՝ 7 ժ. 12 ր. առաւ.։

ՋՈՒԼՖԱ-ԵՐԵՒԱՆ՝ **Մարդատար** № 74/75 **գնացքը**՝ (բոլոր կարգի վագօններով) 11 ժ. 48 ր. գիշ., Ղարաքիլիսա է հասնում 7 ժ. 01 ր. առաւ., Ալէքսանդրօպօլ՝ 10 ժ. 31 ր. առաւ., Էջմիածին կայար.՝ 3 ժ. 45 ր. ցեր., Ուլուխանլու՝ 4 ժ. 12 ր. ցեր.։ (Առանց Երևան մտնելու։ Սակայն Ուլուխանլուից առանձին գնացքը Երևան ուղևորվում է 4 ժ. 37 ր. ցեր., և Երևան հասնում 5 ժ. 20 ր. երեկոյեան)։ Նախիջևան՝ 9 ժ. 26 ր. երեկ., Ջուլֆա՝ 11 ժ. 10 ր. երեկ.։ **Մարդատար-ապրանքատար** № 78/79 գնացքը. 5 ժ. 34 ր. երեկ., Ղարաքիլիսա է հասնում 12 ժ. 48 ր. գիշ., Ալէքսանդրօպօլ՝ 4 ժ. 32 ր. գիշ., Էջմիածին կայարան՝ 4 ժ. 41 առաւ., Երևան՝ 11 ժ. 06 ր. առաւ., և այնտեղ դէպի առաջ չէ գնում։

ԲԱԹՈՒՄ՝ **Մարդատար** № 5 **գնացքը**՝ (բոլոր կարգի վագօններով) 5 ժ. 45 ր. երեկ., Միխայլովօ է հասնում 9 ժ. 51 ր. եր., Բաթում՝ 6 ժ. 26 ր. առաւ., **Փոստատար** № 3 **գնացքը**՝ (բոլոր կարգի վագօններով 9 ժ. 50 ր. առաւ., Միխայլովօ է հասնում 1 ժ. 56 ր. կէսօր., Բաթում՝ 11 ժ. 13 ր. գիշ.։ **Մարդատար** № 7 **գնացքը**՝ (II և III կարգի վագօններով) 10 ժ. 38 ր. գիշ., Միխայլովօ է հասնում 3 ժ. 08 ր. գիշ., Բաթում՝ 1 ժ. 42 ր. կէսօրին։

ԲՈՐԺՈՄ՝ **մարդատար** № 9/66 **գնացքը**՝ (բոլոր կարգի վագօն.) 3 ժ. 23 ր. ցեր., Խաշուրի է հասնում 6 ժ. 02 ր. երեկ., Բօրժօմ՝ 9 ժ. 02 ր. գիշ.։

ԹԻՖԼԻՍ Է ՀԱՍՆՈՒՄ

ԲԱԳՈՒԻՑ՝ **Մարդատար** № 5 **գնացքը**՝ 5 ժ. 07 ր. երեկ.։ **Փոստատար** № 3 **գնացքը**՝ 8 ժ. 54 ր. առ.։ **Արագ** № 1 **գնացքը**՝ 9 ժ. 56 ր. գիշ., որը այնտեղ դէպի առաջ չէ գնում։ **Խառն** № 107 **գնացքը**՝ 9 ժ. եր.։

ՋՈՒԼՖԱ-ԵՐԵՒԱՆԻՑ՝ **փոստատար** № 72/73 **գնացքը**՝ 8 ժ. 25 ր. առաւ.։ **Մարդատար-ապրանքատար**՝ № 80/81 **գնացքը**՝ 1 ժ. 40 ր. ցերեկվայ։

ԲԱԹՈՒՄԻՑ՝ **Մարդատար** № 6 **գնացքը**՝ 2 ժ. 50 ր. ցերեկ., **Փոստատար** № 4 **գնացքը**՝ 10 ժ. 28 ր. գիշ.։ **Մարդատար** № 8 **գնացքը** 5 ժ. 33 ր. առաւ. (այս գնացքը Բագու չէ գնում)։

ԲՕՐԺՕՄԻՑ՝ **Մարդատար** № 6/10 **գնացքը**՝ 7 ժ. 58 ր. առաւօտեան։

Ծանօթութիւն.—Ձմերային երթևեկութեան միջոցին որոշված է Թիֆլիսից Պետերբուրգ (յետ և առաջ) անմիջական, առանց վագօն փոխելու հաղորդակցութիւն՝ Բագուի-Ռօստօվի-Խարկօվի վրայով Անդրկովկասեան գծի արագ № 1 և 2 գնացքներով (միայն I և II կարգի վագօններ) և մէկ I և II կարգի ... [illegible] ... Բագուի-Ռօստօվի-Խարկօվի վրայով [illegible]

ԲԺԻՇԿ-ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺ

Տ. ԳԵՈՐԳԲԷԳԵԱՆ

Ատամի հիւանդութիւններ

Ընդունում է ժամը 10—1.

Երեկոյեան ժամը 5—7.

[illegible] փողոց, № 8.

(4. 2.) 416. 100—77

ԲԺԻՇԿ

Գ. Ն. ՄԱՂԱՔԵԱՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԵՒ ԵՐԵԽԱՅՑ

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

[illegible] 10—11 ժ. առ. (երեկոյեան) 5—7 ժ. երեկ.

[illegible] փող., № 36. [illegible] 38.

(չ. 4.) 761. 100—75

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շտապով վաճառվում են

ՉԵԼՍԻ ԵՐԱՆ ԳՈՒՄԸ

10.000.000

[illegible]

Франція, Парижъ. Г-ну И. Г. Розенталю.
Paris, Boite 456, Mr. J. Rosenthal. № 21.

(2,8,12) (Հ. 7) 1—3

Выпущены въ свѣтъ слѣдующіе новые труды

Н. В. АБРААМЯНА

I

Руководство Торговой Бухгалтеріи

въ связи съ нефтепромышл. и керосиноводскимъ производствомъ по Двойной Италіанской системѣ.

Второе изданіе, дополн. и исправленное

Цѣна 2 р. 50 к.

II

Таблицы вычисленія процентовъ

отъ 1 до 360 дней, отъ 1 до 12% включ. и на всѣ капиталы отъ 1 до 10,000 руб.

Второе изданіе

Цѣна 85 коп.

III

Общедоступная Справочная Книжка

Для слушателей и слушательницъ Бухгалтерскихъ Курсовъ и занимающихся конторскимъ трудомъ.

Цѣна 30 коп.

Складъ изданій при Бухгалтерскихъ Курсахъ Н. В. АБРААМЯНА въ Тифлисѣ, Николаевская, 22. Выписывающіе непосредственно изъ склада за наложенный платежъ не платятъ.

(ն. 4. 2.) 30. 10—8

Оставшійся на складѣ, въ небольшомъ количествѣ экземпляровъ,

„СПИСОКЪ ФАБРИКЪ и ЗАВОДОВЪ РОССІИ"

изд. Т/Д. Л. и Э. Метцль и К°

подъ ред. „Вѣстника Финансовъ"

Высылается за 12 рублей.

Выписывающіе изъ склада изданія: Т/Д. Л. и Э. Метцль и К°, С.-Петербургъ, Морская 11, пользуются значительной скидкой и за пересылку не платятъ.

(2.) 3—1

Ս.-ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՔԻՄԻԱԿ. ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱՆ

Հիմնված 1860 թ.

առաջարկում է նորերս վաճառք հանված նոր

Парижъ 1900.

ԾԱՂԿԵԱՑ Օ-ԴԷ-ԿՈԼՈՆ

„ДИВНАЯ АКАЦІЯ"
„НЕЗАБУДЬ МЕНЯ"
„ВОЛШЕБНАЯ ЛИЛІЯ"

[illegible] Кавказское Т-во Торговли Аптекарскими Товарами, Тифлисъ, Баку, Батумъ.

(8.) 4—2